

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
Том 70 ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ 1976
ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA
Tome 70 FACULTÉ D'HISTOIRE 1976

МАРИЯ РАДЕВА

**ПРОСВЕТНАТА ПОЛИТИКА
НА ПРАВИТЕЛСТВОТО НА НАРОДНО-
ЛИБЕРАЛНАТА ПАРТИЯ (1903—1908)**

MARIA RADEVA

**LA POLITIQUE D'INSTRUCTION DU GOUVERNEMENT
DU PARTI POPULAIRE — LIBÉRALE (1903—1908)**

СОФИЯ—1980

Рецензент

н. с. *Елена Стателова*

Редактор

проф. *Николай Генчев*

Образователната политика на държавата в класовото общество се определя от общите насоки на политическото и културното развитие на страната. Тази зависимост, както и отсъствието на специални изследвания в историческата литература, оправдава историографския интерес към проблемите на културната политика — в частност на просветната политика на българските буржоазни правителства през първите три десетилетия след Освобождението.

По това време в областта на образованието и културното строителство стоят за разрешаване сложни и многостранни задачи. Тенденциите на капиталистическото развитие и политико-идеологическите цели на укрепващата буржоазна класа обективно поставят ударение върху изграждането на учебното дело. Училищната политика в края на XIX и началото на XX в. съдържа два основни въпроса — устройство на образователната система в взаимоотношенията между учителството и държавата.¹ Те се налагат като определящи в политиката на буржоазните правителства в края на XIX в. и първото десетилетие на настоящото столетие.

По време на Стамболовия режим се прави първият опит за канализиране на учебното дело в една единна система, подчинена на буржоазно-класови принципи.² В активната законодателна дейност на втория стамболовистки режим се отделя важно място на преобразованията в учебното и културното дело. Основани върху една целенасочена културно-просветна програма, тези преобразования са достойни за научно изучаване и изследване.

Просветната политика на втория стамболовистки режим не е била предмет на специално изследване в нашата историография. Оценки за нея са били изказвани в различно време в историко-педагогическата, политическата и мемоарната литература, излязла до победата на социалистическата революция. Те се отличават с обособяването на два периода в училищната политика на Народно-либералната партия — до 3. ян. 1907 г. и след тази дата. Това разграничение се идентифицира с „политиката на м-р Шишманов“ и „политиката на м-р Апостолов“.

Съвременните политически дейци от радикалните среди разграничават тези периоди с противоположни характеристики — либерална по-

¹ Н. А л е к с и е в. Нашата училищна политика. С., 1912, с. 2.

² Законът за народното просвещение от 1891 г. е в съответствие с целите на българската буржоазия и обективно отговаря на ония нужди, които поставя капиталистическото развитие на страната. Вж. у: Н. Ч а к ъ р о в, Ж. А т а н а с о в. История на българското образование. С., 1970, с. 57 — 59; Н. В ъ ж а р о в. Кратка история на учит. движение в България. С., 1933, с. 7.

литика на Шишманов, реакционна — на Апостолов.³ Историците на учебното дело наносят своите оценки в зависимост от собствените си политически позиции и дистанцията на времето. Н. Алексиев разглежда политиката на Ив. Шишманов като лична, имаща за цел примирение между учителството и правителството, а тази на Н. Апостолов като израз на желанията и идеалите на управляващата партия.⁴ Отделяйки особено място на реформите на м-р Шишманов, В. Йорданов подчертава благотворното им въздействие върху развоя на учебното и общокултурното дело в страната.⁵ Изследователите на училищното законодателство изтъкват заслугите на Ив. Шишманов като министър в реформиране на учебното дело, противопоставяйки дейността му на неговия наследник на министерския пост.⁶ Признание за големия принос на проф. Ив. Шишманов в българското културно развитие в периода на дейността му като министър намираме и у редица други автори.⁷ Историците, които изследват учителското професионално движение също се докосват до някои страни на училищната политика на стамболовисткия кабинет. Тези автори противопоставят „меката“ атмосфера на м-р Шишманов на насилническата политика на правителството след 3 ян. 1907 г.⁸

Въпреки определени постижения от фактологическо естество и някои верни оценки буржоазните автори остават или на равнището на обективизма или надценяват ролята на субективния фактор в просветната политика на правителството. Техните изводи се опират на ограничена изворова база, не отчитат в достатъчна степен въздействието на общественно-политическите сили върху просветната политика на буржоазната държава.

Класовата оценка на просветната политика на правителството на Народно-либералната партия в разглеждания период намираме в съчиненията на Д. Благоев и Л. Кандев. В отговор на твърденията, че политиката на м-р Шишманов е лична, т. е. неангажираща правителствената партия, те доказват нейната обективна обвързаност с общата политика, както и класовия ѝ характер, изявен в прилагане на различни тактически средства.⁹

³ Тя се откроява най-ярко в речите на Т. Влайков в Народното събрание. — СД на XIII ОНС, III Р. С., с. 1123 и сл.; IV Р. С., с. 1720 и сл.

⁴ Н. Алексиев. Цит. съч., с. 174 — 222.

⁵ В. Йорданов. Материали за изучаване на учебното дело в България. Кн. II, С., 1925, с. 133 — 173.

⁶ Ив. Стоянов. Законодателството ни по народната просвета и БУС; Г. Д. Пирьов. Главни моменти в развоя на училищното законодателство. — УПр., 1938, неоф. даял; Хр. Негенцов. Записки по училищното законодателство. С., 1941; Д. Н. Влиянието на учителското сдружаване върху нашата училищна политика. — Образование, 1942, кн. 1, с. 64 — 74.

⁷ Юбилеят на проф. Шишманов. С., 1920; Проф. Иван Д. Шишманов. С., 1928; М. Арнаудов. Иван Д. Шишманов. — Летопис на БАН, 1929, кн. XI; От Пайсий до Раковски. С., 1943, с. 12 — 15; История на Софийския университет. С., 1939.

⁸ Т. Стойлов. Учителското движение в България. С., 1909; Стар ратник (Н. Вържаров). Цит. съч.; Д. Негенцов. Борби и придобивки на БУС. С., 1925.

⁹ Д. Благоев. Неглупава политика. — Ново време, 1905, кн. 11 — 12; Училищната политика днес. — Ново време, 1907, кн. 10; Л. Кандев. Лична ли бе училищната политика на Шишманов? — Учителска искра, бр. 9, 10 фев. 1907; Правовото положение на народния учител. — Ново време, 1907, кн. 8; Съвременно възпитание. — Учителска искра, бр. 21, 30 март 1907; бр. 22, 20 апр. 1907, бр. 23, 1 май 1907.

В марксистическата историография след 9 септ. 1944 г. се отделя недостатъчно внимание на посочения проблем. В курсовете по история на българското образование се отбелязва приносът на м-р Ив. Шишманов в развитието на учебното и културно дело, като се подчертава, че неговите стремежи към просвета, образование и култура се използват от реакционната политическа власт.¹⁰ В характеристиката на училищното законодателство от този период се сочи, че законът за основното и средното образование на Н. Апостолов е проява на училищната политика на държавата като класово-буржоазен институт.¹¹ В други трудове се акцентира върху заслугите на Шишманов за развитие на предучилищното и естетическо възпитание,¹² ролята му за реализиране на определени педагогически възгледи у нас.¹³ В съчинения, посветени на учителското професионално движение, се изтъкват опитите на буржоазната държава да превърне Българския учителски съюз (БУС) в казионна организация.¹⁴

В литературно-исторически разработки върху научното дело и общественията дейност на проф. Ив. Шишманов се подчертава демократичният характер на предприетите от него инициативи, доказва се тяхната прогресивност, но без да се изследва връзката им с държавната политика.¹⁵ Тази констатация е валидна и за изследванията върху различни страни на българския културен живот от това време.¹⁶

Направеният преглед на литературата по въпроса за просветната политика на второто стамболовистко правителство показва, че този въпрос се нуждае от цялостно проучване. Настоящата работа има за цел да изследва политическия подход на правителството към конкретносторическите проблеми на образованието и учебното дело, разглеждайки идейната платформа на извършените преобразования. В тази връзка се прави опит да се покаже взаимодействието между просветните и политическите идеи и тенденции на управляващите среди, както и да се проследи развитието в съотношението на програмните концепции на партията и на просветния м-р Ив. Д. Шишманов. Законодателната и административната дейност на МНП се разглежда на фона на вътрешнополитическата обстановка и обществения отзвук в педагогическите и политическите среди.

При написването на настоящата работа са използвани документи от различни архиви (ЦДИА, НАБАН), голяма част от които се включват

¹⁰ Н. Чакъров, Ж. Атанасов. Цит. съч., с. 59 — 60.

¹¹ Н. Чакъров. Училищно законодателство (лекции). С., 1950, с. 53.

¹² Н. Чакъров, Н. Начева. История на предучилищното възпитание в България. С., 1961, с. 62 — 66; Ж. Атанасов. История на естетическото възпитание. С., 1974, с. 143 — 245.

¹³ Буржоазни педагогически възгледи у нас до 1944 г. (сб. ст.). С., 1964.

¹⁴ Й. Николов. Бойният път на българското учителство. С., 1965; П. Кандев. Борбата на бълг. учителство за прогресивна педагогика, С., 1970; 60 години учителска марксистическа организация. С., 1965; В. Хаджиниколови др. История на професионалното движение в България. С., 1973, и др.

¹⁵ Г. Димов. Иван Д. Шишманов. С., 1956, Иван Шишманов (лит. крит. очерк). С., 1964; М. Арнаудов. Дела и завети на бележити българи. С., 1969; Очерки по българския фолклор. С., 1968.

¹⁶ Сто години български театър. С., 1956; П. Пенев. История на българския драматичен театър. С., 1975; В. Кръстев. Очерци по история на българската музика. С., 1970; Л. Витанова, Г. Гайтанджиев. Музикалното възпитание в българското училище. С., 1975.

за пръв път в научно обръщение. Стенографските дневници на Народното събрание, ежедневният политически и педагогически печат са важна основа за направените заключения. Особено внимание е отделено на оценките на Д. Благоев и социалистическия печат. Взети са пред вид историческите трудове върху отделни страни от дейността на Народно-либералната партия.

* * *

В годините на икономическата криза в края на XIX и началото на XX в., въпросите на просветната политика придобиват особена актуалност. Социалните явления, съпътстващи кризата, и особено намаляването на държавните приходи кара някои икономисти и политици да търсят част от причините за кризата в отсъствието на практическа насоченост в образователната система. Искането за ограничаване на средното образование, създаващо т. нар. „умствен пролетариат“, чрез професионална ориентация на класните училища доминира в политическите варианти за преустройство на учебното дело. При обективните културни нужди на страната в този момент критиката на образованието в средните училища е израз на стремежа на правителствата за намиране финансови средства за смекчаване на кризата чрез съкращаване разходите за образование. Това е основният мотив на предприетите от 1898 до 1903 г. законодателни стъпки по отношение на образователната система. Първите ограничения на общото образование прокарват народняците през 1898 г.¹⁷ За посочения период са изработени четири законопроекта по просветата,¹⁸ но нито един от тях не става закон не само поради честите правителствени смени, но и поради силната критика в учителските среди и народното представителство.¹⁹ При наложеното в обществото обсъждане на характера на образователната система защитниците на общото образование определено се налагат над онези, които се стремят да професионализират основното и класното училище. Професионалната тенденция поради теоретични неясноти в европейски мащаб не разполага с убедителни научно-практически аргументи и се стимулира почти единствено от финансово-икономическата конюнктура.

Съществен фактор в училищната политика през този период е учителският въпрос. Неговите отделни страни — служебно и материално положение, роля на учителя в обществено-политическия живот — са пряко свързани с вътрешната политика на буржоазните правителства и развитието на учителското професионално движение. Виждайки в послед-

¹⁷ Н. А лек с и е в, Цит. съч., с. 111 — 114.

¹⁸ За народните първоначални училища (1899), За училищата (1900), За основните и средни училища (1901), За основното и средно образование (1903).

¹⁹ СД на Х ОНС, I P C, с. 1642 и сл.; ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 98, 99, 100, 101; Съзнание, бр. 33, 7 апр., бр. 40, 2 май; бр. 41 — 42, 28 май — 1900; Съзнание, бр. 38, 12 май 1901; С т. К о с т у р к о в. Против ограничението на народното образование. — Мисъл, 1901, кн. X; М. Г е р а с к о в. Значение на народното образование за общественото благосъстояние. С., 1902; Д. Б л а г о е в. Мнение по законопроекта за училищата. — Ново време, 1900, кн. 6; К. К р ъ с т е в. Бележки към законопроекта за училищата. — Мисъл, 1900, кн. VII; Съзнание, бр. 19, 4 ян.; бр. 21, 11 ян., бр. 22, 18 ян., бр. 23, 25 фев., бр. 29, 8 март 1903; Работнически вестник, бр. 19, 30 ян. 1903.

ното гнездо на социализъм, буржоазната държава се опитва да пречи на дейността на БУС под различни открити и прикрити форми.²⁰ Тези опити завършват с неуспех. В края на века силите на професионалното движение укрепват и то се налага като фактор в просветната политика на държавата.²¹ Учителството се бори против опитите за налагане нравствено-религиозна цел на основното училище,²² противодейства на радослависткото правителство да го използва като оръдие на реакционната си данъчна политика.²³

Връхна точка на конфронтацията между управляващите среди и учителството са двете предложения на Д. Цанков (1902, 1903) за служебно-административно санкциониране на учителите-социалисти. Те предизвикват протестно движение в обществото и в Народното събрание.²⁴ В годините на икономическата криза се прави съществено намаление на учителските заплати, през определени периоди се разширяват преследванията на основните учители, известни с названието „чума по Израила“.

Буржоазните правителства, изредили се в управлението в периода 1899 — 1903, не съумяват да разрешат нито един от острите политико-просветни проблеми. Официалните статистики на МНП показват, че през това време се наблюдава значително намаление броя на постъпващите и завършващи основно образование, както и крайно лошото състояние на материалната база на задължителното обучение.²⁵ Тези факти още повече усложняват състоянието на просветното дело в страната.

Такава е обстановката в училищната политика, когато в началото на май 1903 г. на власт идва кабинетът на Р. Петров. Присъствието и решаващата роля на Д. Петков и Н. Геннадиев в него е достатъчно основание за съвременниците да го характеризират като стамболовистки. Въпреки разнородния си състав²⁶ още от първите дни на своето управление МС започва да действа, изхождайки от принципите и традициите на стамболовистката партия.²⁷ Появата на проф. Шишманов начело на МНП в това политическо обкръжение била приета с изненада.²⁸ Независимо от

²⁰ Н. А л е к с и е в. Цит. съч., с. 81, 105 — 108.

²¹ Д. Н. Цит. ст.

²² ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 98 — 101; Л. К и р к о в а. Из борбите на българските народни учители срещу религиозното възпитание в училищата през 1900 г. — ИПр., 1970, кн. 4.

²³ Съзнание, бр. 33 7. апр.; бр. 34 22 апр.; бр. 35 28. апр.; бр. 36 5. май; бр. 37 12. май; бр. 38 19. май; бр. 39 28. май; бр. 40 2. юни — 1900; К. Г е о р г и е в. Ролята на народното учителство в селското движение против десятъка през 1899 — 1900 г. — Нар. просвета, 1960, кн. 3; Х р. Н е д я л к о в. Участието на учителите в селските бунтове против натуралния десятък. — Нар. просвета, 1961, кн. 4.

²⁴ ЦДИА, ф. 173, оп. 2, а. е. 417, л. 1 — 109; Съзнание, бр. 39, 25 май; бр. 1, 1 септ.; 1902; СД на XII ОНС, I РС, с. 3378 и сл.; с. 3390 и сл.; с. 3569 и сл.; с. 3619 и сл.; с. 3382 и сл.; с. 3398 и сл.

²⁵ Доклад до Господина министъра на Народното просвещение за народното първоначално образование в България през 1901 — 1902 учебна година. — УПр., 1903, кн. IV — VI, оф. дял.

²⁶ С изключение на Д. Петков и Н. Геннадиев, видни дейци на Народно-либералната партия, останалите членове на кабинета Н. Манушев, М. Савов, Д. К. Попов и Ив. Шишманов не са свързани с никоя политическа партия.

²⁷ Х р. К ъ о с е в. Стопанската политика на Народно-либералната партия 1903 — 1908 (дис.). С., 1969, с. 14.

²⁸ Н. А л е к с и е в. Цит. съч., с. 174.

противоречивите характеристики на някои политически кръгове изборът на Шишманов се посреща с респект и известни надежди сред учителските среди.

В случая трябва да се има пред вид, че Ив. Шишманов не е чужд на дейността на това министерство. Той поема министерския портфейл със съзнание за голямата значимост на МНП в културния и политическия живот на младата буржоазна държава, както и за ролята на просветния министър.²⁹ Важно значение има фактът, че като началник на отделение и главен инспектор в МНП във времето на Г. Живков той е един от най-ценните му помощници и фактически е автор на Закона за народното просвещение от 1891 г.³⁰ През 1900 г. Ив. Шишманов отклонява поканата на Т. Иванчов да заеме МНП в проектирания либерален кабинет.³¹ Но при извънредните обстоятелства на международното положение на България през пролетта на 1903 г. той отстъпва пред настояването на княза да стане министър на просветата в кабинета на Р. Петров. Неговите лични мотиви за напускане на професорката катедра, изтъквани многократно, произтичат от чувството му за дълг към отечеството, чието бъдеще вижда застрашено в този момент, и твърдото му решение да остане верен на политическите си принципи за „демократичност, толерантност, честност“³². Едновременно с това Ив. Шишманов вярвал, че стамболовистите ще се стремят да се реабилитират пред общественото мнение чрез спазване на конституционните свободи.³³ В същото време той изрично поставил като условие за участието си в кабинета искане за „лична свобода на мнение и действие“³⁴.

Що се отнася до отношението на стамболовистите към личността на Ив. Шишманов, то се обуславя не само от княжеската намеса, но и от културно-политическия му актив в миналото. Към това се прибавя съображението за положителния политически ефект от присъствието на неопетнената в партизански борби личност на известния специалист по учебното дело и професор във Висшето училище, както и неговото въздействие върху интелигенцията.

Проф. Ив. Шишманов заема поста министър на просветата с определени възгледи върху проблемите и насоките на българското образование и култура, отразени в редица негови съчинения и документи в личния му архив.³⁵ Водещо място в схващанията му заема възгледът за ролята на

²⁹ НАБАН, ф. 11-к, оп. 2, а. е. 341, л. 49, а. е. 351, л. 66 — 67.

³⁰ М. А р н а у д о в. Очерци по българския фолклор. Т. I. С., 1968, с. 305 — 313; История на Софийския университет. С., 1939, с. 61 — 82; Н. А л е к с и е в. Цит. съч., с. 175; В. Й о р д а н о в. Цит. съч., с. 69; Н. В а н к о в. История на учебното дело в България. С., 1930, с. 93 — 96; Н. Ч а к ъ р о в, Ж. А т а н а с о в. Цит. съч., с. 58.

³¹ НАБАН, ф. 11-к, оп. 3, а. е. 546, л. 21 — 22; а. е. 547, л. 2; а. е. 314, л. 4 — 14; оп. 2, а. е. 341, л. 2 — 5; Из архива на К. Иречек. Т. I. 1953, с. 358 — 360.

³² НАБАН, ф. 11-к, оп. 1, а. е. 83, л. 3, 32 — 36, 55 — 62, 66; Българо-сръбски и българо-хърватски книжовни взаимоотношения. С., 1966, с. 259 — 260.

³³ НАБАН, ф. 11-к, оп. 3а. е. 492, л. 32.

³⁴ Пак там, а. е. 83, л. 3, 35, 48.

³⁵ Пак там. оп. 2, а. е. 359, л. 3, оп. 1, а. е. 71, л. 27; И в. Д. Ш и ш м а н о в. Пенито в народните ни училища — Марица, бр. 222, 1880; Една важна задача на нашите учители — Деница, 1890, кн. 4, с. 188 — 190; НАБАН, ф. 11-к, оп. 2, а. е. 351 л. 49 — 51; а. е. 362, л. 1 — 3; Значението и задачите на нашата етнография. — В: СБНУНК, 1889, с. 24; Най-новото направление в развитието на педагогиката. — Мисъл, 1892, кн. 1; Няколко думи за развитието на забавачниците у нас. — Свобода, бр. 304, 308, 309, 313 от 1889; Нашето висше училище. — Мисъл, 1892, кн. 3, 4, с. 235 — 246.

образованието като културен, икономически и политически фактор. Признавайки решащото място на училището като възпитателен институт, той отдава изключително значение на нравствено-патриотичното, естетическото и политическото възпитание на подрастващите поколения. В тази връзка се откроява ролята на българския учител като възпитател не само на младите, но и на масите. В категорията на възпитателите на народа Шишманов поставя и политическите ръководители. Културно-просветните и педагогическите идеи на Иван Шишманов са тясно свързани с неговите еволюционни философски възгледи и демократичните му политически убеждения.³⁶

Във възникналата в началото на века дискусия за характера на образователната система, Шишманов застава твърдо на страната на защитниците на общо, достъпно за всички образование, като професионалното се изгражда на основата на трикласното.³⁷

Дълго преди да стане министър на народната просвета, проф. Ив. Шишманов работи върху план за културно-просветното развитие на страната.³⁸ Този план получава известност в първите дни след образуване на кабинета.³⁹ Докладът по учебното дело, съставен от министъра, чертае цялостна програма за бъдещото развитие на българската просвета и културни институти в една по-близка и по-далечна перспектива. Това е първият документ с подобно съдържание в официалната просветна политика след Освобождението. Планът на м-р Шишманов е задълбочено мотивиран. В основата му лежат следните идеи: България представлява културен фактор със специални задачи; българинът като историческа личност е способен не само да възприеме елементите на една по-висока култура, но и да ги развие самостоятелно и да им даде оригинална форма; образователният фактор има грамадно значение в модерната държава за икономическото благосъстояние на обществото, за политическата му уредба и възпитание на масите. Идеологическата същност на тези схващания пряко кореспондира със съвременните буржоазни педагогически идеи, а така също с политическите задачи на българската буржоазия по това време.

В посочения доклад до княза м-р Шишманов утвърждава демократичните основи на образователната система, наложена от първостроителите на учебното дело след Освобождението (М. Дринов, Й. Груев, К. Иречек, Р. Каролев, Г. Живков — б. М. Р.). Ето защо той счита, че сградата на българското учебно дело не се нуждае от коренно преустройство, а само от известни поправки, внасяне на хармония и разширение. Следователно м-р Шишманов не си поставя за задача извършване на основна реформа, а само създаване на нови форми в учебното дело.⁴⁰

Дейността на МНП се определя в две основни направления — грижа за образованието и развитието на младежта чрез училищата и общо развитие на страната чрез създаване на условия и институти от културен

³⁶ М. Радева. Философски и политически възгледи на Иван Д. Шишманов. Год. на Соф. унив., т. 67, 1973 — 1974, С., 1977.

³⁷ Ст. Костурков. Против ограничението на народното образование. — Мисъл, 1901, кн. X, с. 513 — 604; НАБАН, ф. 11-к, оп. 2, а. е. 352, л. 380.

³⁸ НАБАН, ф. 11-к, оп. 1, а. е. 83, л. 66.

³⁹ Доклад по учебното дело от министъра на народното просвещение (2 юни 1903). — ДВ, бр. 126, 13 юли 1903; УПр., 1903, кн. VI — VII, с. 113 — 125.

⁴⁰ Н. Алексиев. Цит. съч., с. 174.

характер. В областта на учебното дело се предвиждат няколко най-близки задачи: подобряване материално-икономическите основи на просветата чрез увеличение бюджета на просветното ведомство, осигуряване чрез специален заем построяването на хигиенични учебни сгради за народните училища и подобряване материалното положение на учителите. По злостодневния въпрос — характера на образователната система — м-р Шишманов се обявява за запазване общообразователната ѝ насоченост и разширяване курса на основното учение с три години (в момента четиригодишен — б. а). Едновременно с това се предвижда създаване на система за професионално образование по пътя на допълнителните професионални курсове, изградени на основата на трикласното общо образование. В областта на средното образование се очертава запазване на неговия общообразователен характер, изравняване на мъжките и девическите гимназии.

В просветната програма на Шишманов се отделя изключително място на специалните грижи на държавата за развитие на културните институти: Рисувално училище, Висше училище, Музикално училище, Народен театър, Народен музей и др., както и на грижите за хората на изкуството. Като програма за развитие на българската просвета и култура планът на м-р Шишманов отговаря на обществените потребности в тази област при конкретните условия на социално-икономическото развитие на страната. Следва да подчертаем, че този план обобщава рационалните идеи на демократичните сили в нашия културен живот през краткия период на самостоятелното съществуване на буржоазна България.

Възниква въпросът за съотношението между просветните идеи на министъра и управляващата партия. Изричното указание за личното авторство на този документ не е достатъчно основание да се приеме твърдението на някои опозиционни среди за наличието на противопоставяне между просветния министър и неговите колеги-стамболовисти.⁴¹ Вярно е, че подобно на другите буржоазни партии по това време Народно-либералната няма целенасочено изработена просветна програма.⁴² В устава на партията от 1899 г. най-общо се посочва, че тя, „ще заляга за осъществяването на такива реформи... които най-много отговарят на нуждите на страната в културно, промишлено и търговско отношение“⁴³. В периода на опозиционното си съществуване партията почти не взема участие в дискусиите по учебното дело в НС. Но изработеният още в 1891 г. Закон за народното просвещение със своите принципи за национализъм и държавна намеса в учебното дело е косвено свидетелство за идеологическите постановки на партията по отношение на училището. В разглеждания период успоредно с доклада на м-р Шишманов, публикуван в официоза в пълния му вид,⁴⁴ излизат материали, които хвърлят допълнителна светлина върху програмните просветни възгледи на управляващата партия.⁴⁵ На първо място в тях се сочи голямото значение

⁴¹ Мир, бр. 1286, 1. юли. 1903; Н. А л е к с и е в. Цит. съч., с. 175.

⁴² В. Н и к о л о в а. Народно-либералната партия 1894 — 1903. Развитие и дейност (дис.). 1976, с. 48 — 61. За просветната програма на партията вж. у С. Р а д е в. Начала и искания на Народно-либералната партия. С., 1911.

⁴³ Нов век, бр. 106, 1 дек. 1899.

⁴⁴ Пак там, бр. 608, 16 юни 1903; бр. 609, 18 юни 1903.

⁴⁵ Пак там, бр. 604, 6 юни 1903; бр. 607, 13 юни 1903; бр. 612, 26 юни 1903.

на гражданското възпитание, което дават училищата, за формиране на политическите нрави и уважение към държавните институции. Подчертава се ролята на учителството за възпитание в посочената насока на младите и обществото. Управляващата партия вижда задачата на народното учителство в подготовката на хора „за живота и нуждите на българската държава и целокупния ни народ“. Доказва се, че националистическата идея като условие за еманципиране и запазване от гибел на потиснатите и завладени народи е „плод на културата и широкото разпространение на образованието“. Откроява се тезата, че модерната държава трябва да направлява образованието на гражданите. В посочените материали се подчертава необходимостта от засилване на професионалното образование, развиващо се успоредно с общото.

Следователно Народно-либералната партия поставя грижата за образованието и възпитанието на подрастващите между първостепенните си социални задачи. Това се определя от разбирането за ролята на училището като идеологически институт с водещо обществено значение. В тази връзка се поставят и задачите пред учителството като реализатор на държавните идеологически цели. Така независимо от някои нюанси, между основните образователни и възпитателни идеи на просветния министър и Народно-либералната партия се наблюдава определена близост и обективно съвпадение. Известно различие има по въпроса за професионалното образование, но то няма изявен и конфликтен характер.

Критиката на опозиционния буржоазен печат срещу доклада по учебното дело не засяга същността на изказаните в него идеи. Буржоазната опозиция коментира в подчертан партизански тон взаимоотношенията между Шишманов и правителството.⁴⁶ Профсъюзният печат не скрива надеждите си в бъдещата дейност на просветния министър.⁴⁷

Първите инициативи на МНП в голяма степен оправдават тези надежди. На 7 май 1903 г. м-р Шишманов се обръща с „Позив към професори и учители за задружен труд в областта на народната просвета“.⁴⁸ Той уверява, че в своята дейност ще се ръководи от принципа на „пълна с п р а в е д л и в о с т (— разр. И. Ш.), като се държи далеч от грубата тяснопартийна схватка на учебната ни политика“. Шишманов подчертава, че разчита на „п ъ л н а с в о б о д а“ за осъществяване на своя план върху целите и задачите на нашето образование и възпитание. Той настоява учителите да изкажат „своите мнения и болки“, като им обещава най-широка поддръжка. Това означава, че министърът си дава сметка за професионалните искания на учителските организации и в същото време се стреми да установи с тях сътрудничеството в името на педагогическите и културните задачи на МНП.

Подетата тактика на преодоляване конфронтацията между министерството, т. е. буржоазната държава, и учителството се продължава с разпореждане от 10 май, която решително осъжда съществуващата „най-малко нехуманна практика“ на назначаване на учителите по време на лятната ваканция.⁴⁹ В този дух е окръжното от 24 май 1903 г. В него се посочват

⁴⁶ Мир, бр. 1280, 17 юни 1903; бр. 1285, 28 юни 1903; бр. 1286, 30 юли 1903; Пряпорец, бр. 25, 16 юни 1903; бр. 26, 19 юни 1903.

⁴⁷ Съзнание, бр. 45, 21 юни 1903.

⁴⁸ Позив към професори и учители за задружен труд в областта на народната просвета. — УПр., 1903, кн. V, с. 82.

⁴⁹ Окръжно № 6840 10 май 1903. — УПр., 1903, кн. V, с. 83.

грешките на държавата и нейните органи по места в назначаване и уволняване на основните учители.⁵⁰ Признава се, че тези нарушения са диктувани нерядко от „съвсем чужди на учебното дело интереси“. Убеден, че при едни по-хуманни отношения към него учителят не би се противопоставял на „държавата и обществото“, м-р Шишманов издава нови „Наредби за назначаване и уволняване на учителите в народните първоначални училища“.⁵¹ В тях се декларира стремежът на МНП да премахне партизанските влияния при назначаването и уволняването на тази категория учители и се стабилизира служебното им положение. Постановленията на „Наредбите“ в значителна степен съдействуват в тази насока. В същото време са повишени в степен (след няколкогодишно прекъсване) близо 500 учители, а над 200 са наградени с парични суми за работа във вечерните и празничните училища.⁵²

Тези документи, излезли за кратко време от канцеларията на МНП, са израз на последователната политическа линия на неговия титуляр към успокоение на учителството. На фона на незатихналото възбуждение от последното предложение на Д. Цанков за уволнение на учителите за тяхната обществено-политическа дейност афишираният стремеж към умиротворение цели определен политически ефект. Профсъюзният печат посреща с одобрение действията на министъра на просвещението, разграничавайки го от стамболовисткия кабинет.⁵³ Основанията за това обществеността намира в грубото суспендиране на закона за чиновниците, публикуван на 3 май в „Държавен вестник“. От друга страна, в официоза се обнародват няколко статии по въпроса за политическата дейност на учителите, в които се проявява видимо раздразнение от социалистическата пропаганда, водена от народното учителство сред селските маси.⁵⁴ Правителственият вестник доказва, че по отношение на училището държавата има „освен просветителни, чисто политически интереси.“ Последните трябва „да бъдат разпропагандирани и добре усвоени от нейните членове принципите на нейния политически, икономически, юридически и прочие режим, за да бъдат съзнателно крепени от тях“. В това направление се определят и задълженията на учителите, както и насоките на педагогическата и обществената им дейност. „Но да се произнася за годността или неизгодите от известно политическо направление на държавните работи — заявява вестникът — това решително не влиза в неговата (на учителя — б. а) компетентност.“ Подчертава се, че учителите, които не желаят да се движат в тези рамки, трябва да напуснат училището.

Така политическата толерантност, която демонстрира с дейността си м-р Шишманов, влиза в явно противоречие с декларациите на правителствения печат. По този повод в „Съзнание“ пише, че Д. Петков и кабинетът се съгласяват с наградите за обществената дейност на учителите, защото се стремят да нагласят учителството „по партийния си камертон, а иначе това не им е нито по вкус, нито по политическо верую“⁵⁵. В същото време министърът на просвещението се обръща с писмо до княз Фердинанд.

⁵⁰ Окръжно № 8014 24 май 1903. — УПр., кн. VI — VII, с. 125 — 128.

⁵¹ УПр., 1903, кн. VI — VII, с. 129 — 134.

⁵² Пак там, 1903, кн. VI — VII, с. 140 — 149; кн. VIII — IX, с. 280 — 283.

⁵³ Съзнание, бр. 45, 21 юни 1903; бр. 3, 13 септ. 1903.

⁵⁴ Нов век, бр. 619, 9 юни 1903; бр. 620, 14 юни 1903; бр. 660, 22 септ. 1903.

⁵⁵ Съзнание, бр. 10, 1 окт. 1903.

в което се обявява против суспендирането на закона за чиновниците, отказвайки да подпише „един акт, който е против съвестта“ му.⁵⁶ Като се имат пред вид духът и буквата на първите политически документи, издадени под ръководството и авторството на Ив. Шишманов, и действията на правителството, налице са основания да се твърди, че в политическата тактика на двата фактора се очертават потенциални различия. М-р Ив. Шишманов видимо не споделя ходовете на вътрешната политика, продиктувани от стамболовисткото ядро в кабинета.

Успоредно с политическите ходове по учителския въпрос още през лятото на 1903 г. МНП предприема конкретни мерки за преустройство на учебното дело. В програмата на свиканата през юли конференция на директорите на пълните и непълните средни учебни заведения се включват въпроси, които се отнасят както до решения от непосредствена необходимост и значение (учебни програми, брой на учениците в гимназиите, дисциплина, хигиена), така и такива, които биха определили характера на бъдещи законоположения по просветата (учебни планове, отношение между класните училища и гимназиите, типове гимназии, училищни фондове, материално положение).⁵⁷ Решенията на конференцията се обнародват в официалния печат.⁵⁸

Принципите за реформиране на образователната система заемат централно място и в решенията на двата съюзни конгреса — деветия на БУС и втория на КУС.⁵⁹ Сравнението между решенията на трите учителски представителства показва принципното единство в основните виждания за реформиране на учебното дело: запазване общообразователния характер на класните училища, свободен достъп до средното образование (дир. конференция — проверочен изпит), премахване таксите в класните училища и намаляване в гимназиите, изплащане пълните заплати на основните учители от държавата. В речта си пред II конгрес на КУС министърът подчертава единството на тези решения и своите лични виждания, като обещава тяхното реализиране, доколкото това му е възможно.⁶⁰

В отговор на искането за облекчаване на гимназиалните програми от началото на учебната 1903 — 1904 г. се въвежда нова програма в мъжките гимназии, изработена от професори във ВУ и учители в средните училища.⁶¹ С нея се дава по-голяма свобода на учителя в подбора и подредбата на учебния материал. Прави се опит да се преодолее умозрителният характер на обучението по природнонаучните дисциплини. В целите на обучението по физика, химия и естествена история фиксирани в програмата се подчертава практическото приложение на научните им постижения. При определяне на обема и съдържанието на учебния материал по български език и литература, история и география е търсено целесъобразно съответствие с нравственовъзпитателния потенциал на тези науки. Българската литературна история се разглежда във връзка с литературата

⁵⁶ НАБАН, ф. 11-к, оп. 2, а. е. 658, л. 29 и сл.

⁵⁷ Окр. № 6936 от 14 май 1903. — УПр., кн. V, с. 84 — 86.

⁵⁸ Пак там, кн. VIII — IX, с. 308 — 311.

⁵⁹ Съзнание, бр. 3, 13 септ. 1903. — Учителски вестник, бр. 1 — 2, 15 септ. 1903.

⁶⁰ Съзнание, бр. 2, 6 септ. 1903.

⁶¹ Окр. № 12620 2 септ. 1903 — УПр., 1903, кн. VIII — IX, с. 245 — 279.

на другите славянски народи, особено с руската, родната история — във връзка с всеобщата. Ръчната работа се въвежда като задължителен предмет в прогимназиите.

Новата програма за гимназиите е насочена към приспособяване на средното образование към практическите и идеологическите потребности на буржоазията, а така също към съвременните тенденции в образованието.

По същото време се реформира изпитната система в гимназиите, въвеждат се някои облекчения в зрелостните изпити.⁶² С необходимостта от по-хуманни взаимоотношения и по-мек режим в училище се мотивира постановлението за премахване на телесните наказания.⁶³ За подобряване на възпитателната работа в средните училища се въвежда институтът „помощници на директора по възпитателната част“. Подчертавайки спецификата на възпитателните задачи на българското училище като морализаторско учреждение, просветният министър настоява на тази длъжност да се назначават най-опитните и най-хуманни учители, защото институтът трябва да функционира „не в параграфи, а с душа и сърце“⁶⁴. Тези разпоредби носят белезите на буржоазния хуманизъм на своя автор.

Посоченото по-горе показва, че до откриване на първата редовна сесия на XII ОНС по административен път са предприети важни изменения в учебното дело. Но те не удовлетворяват парламентарното мнозинство, нито опозицията, настояващи за коренно преустройство на училищната система. Официозът „Нов век“ изтъква необходимостта от паралелно развитие на професионалното и общото образование, засилване на националистическия дух в средното и висшето образование.⁶⁵ При разискване бюджета на МНП застъпникът на правителството Ив. Момчилов отстоява гледището, че част от гимназиите трябва да се превърнат в занаятчийски училища.⁶⁶ Министърът отговаря със статията „Основите на училищната ми политика и бюджетът за 1904 година“.⁶⁷ Тя е своеобразно продължение на програмния му доклад по учебното дело и в известен смисъл негово повторение. Изходно положение на Шишманов е постановката, че „бюджетът на едно министерство трябва да бъде вярно отражение на неговата програма за дейност“. От това гледище, излизайки от широките културни задачи на МНП при специфичните условия на нашия културен живот, той доказва необходимостта от ежегодно и значително увеличение бюджета на просветното ведомство. Като защитава възгледа за „всеобщата и всестранна просвета на народа чрез училището, науката и литературата“, Ив. Шишманов доказва неоснователността и конюнктурния характер на страха от препроизводство на умствени сили в България. Затова той изтъква разширението на курса на основното образование като належаща бъдеща реформа, а успоредно с това „създаване на повече и по-целесъобразни училища за малките и за възрастните“. Сред

⁶² Окр. № 6937 14 май 1903. — УПр., 1903, кн. V, с. 86 — 87; Окр. № 6940, с. д., — Пак там, с. 90 — 92.

⁶³ Окр. № 15198, 3 окт. 1903. — УПр., 1903, кн. X, с. 320 — 321.

⁶⁴ Окр. № 12840, 4 септ. 1903. — УПр., 1903, кн. VIII — IX, с. 304 — 306.

⁶⁵ Нов век, бр. 667, 7 септ. 1903.

⁶⁶ СД на XIII ОНС, I РС, с. 984 и сл.

⁶⁷ УПр., 1904, кн. V, с. 1 — 52. Статията е изрично адресирана към народните представители. Шишманов е смятал да я произнесе в Народното събрание, но поради напускането на опозицията (12. XII) тя е поместена в сп. „Училищен преглед“.

належащите реформи в учебното дело министърът поставя построяването на училища, изплащането на заплатите на учителите в основните училища, изравняването на гимназиите.

Тази статия въпреки несъмнено рационалните идеи, изказани в нея, не дава ясен отговор на постановката за професионалното образование, доколкото не се конкретизира в определени постановки за учебно преустройство. На това обръща внимание учителският печат, подчертавайки едновременно с това демократичния подход на м-р Шишманов към проблемите на образованието и неговата отлика от концепциите на стамболовисткия кабинет.⁶⁸ В отговор на тези заключения „Нов век“ излиза с пълна подкрепа на министъра. Нещо повече, вестникът твърди, че в статията на Шишманов се излагат „мотивите на усвоената от него училищна политика на Народно-либералната партия . . . , осветена от цялата минала просветителна деятелност на тая партия“⁶⁹. Следователно правителството представя провежданата училищна политика като собствено и на управляващата партия дело. Но това не премахва различията между министерските замисли и мнозинството по въпроса за мястото на професионалното образование в училищната система. Статията на министъра показва, че същият не възнамерява в близко време да предлага основни реформи в областта на просветата, още по-малко да ограничава средното образование за сметка на професионалното.

В края на първата редовна сесия се приемат няколко закона, с които се цели да се внесат частични промени в образованието. Законът за инспекцията на класните и основните училища повишава изисквания образователен ценз за инспекторите.⁷⁰ Законът за училищните такси удовлетворява насъщните искания на съюзите и демократичните сили в тази насока.⁷¹ Премахват се таксите в класните училища, отменят се за педагогическите училища, а в гимназиите и Висшето училище се намаляват почти два пъти. Намалява се критерият за освобождаване на бедните ученици. Събраните суми остават на разположение на учителските съвети. Според мотивите на законопроекта с тези положения се премахва една чувствителна пречка за проникване на общото образование в по-бедните слоеве. Повишаването на образователното равнище на масите обективно съдействува за ускорено капиталистическо развитие на страната. Учителството одобрява закона, тъй като с него се реализират конгресните решения на неговите професионални организации.⁷²

Най-съществено значение за развитието на образователното дело има приетият в същата сесия закон за училищните стопанства.⁷³ Тяхното създаване се мотивира с необходимостта от конкретен принос на основния учител за икономическото подобрене на селското стопанство и сближението му със селските маси. Законът предвижда при селските, а където е възможно и при градските основни училища, да се уредят стопанства, ръководени от учители. Учителите, които се наемат да водят

⁶⁸ Съзнание, бр. 29, 28. февр. 1904; Учит. вестник, бр. 14 — 15, 15 март 1904.

⁶⁹ Нов век, бр. 723, 24 март 1904.

⁷⁰ ДВ, бр. 11, 16 ян., 1904.

⁷¹ Пак там.

⁷² Съзнание, бр. 26, 7 фев. 1904; Учителски вестник, бр. 9, 1 ян. 1904.

⁷³ ДВ, бр. 11, 16 фев. 1904.

училищно стопанство, се задължават да го водят рационално, за да може да служи за образец на населението. Мотивите и постановленията на закона допадат на мнозинството и на буржоазната опозиция. Ив. Момчилов, Д. Яблански, Т. Шипков го одобряват, считайки, че чрез него ще се съдействува за развитие на българското земеделие на модерна основа.⁷⁴ В обстойна теоретическа обосновка „Нов век“ доказва, че с този закон Народно-либералната партия е направила „най-решителна и най-важна крачка към повдигане умствения уroveň на нашите земеделски стопани“⁷⁵.

Законът за училищните стопанства среща силната съпротива на учителството и групата на „младите“ демократи. Десетиет конгрес на БУС приема резолюция, в която този закон се обявява „вредоносен за учебното дело“⁷⁶. Принципно същата теза застъпват в НС и в печата „младите“ демократи.⁷⁷

Законът за училищните стопанства е своеобразен компромис между общообразователната и професионалната тенденция в образователната система. Този закон остава в сила десетилетия наред. Но той не получава повсеместно приложение поради съпротивата на учителите.

Важно културно значение има приетият в същата сесия на Народното събрание закон за девическото образование. Законът за средното девическо образование приравнява програмите на мъжките и девическите гимназии и открива пътя на жената в университета.⁷⁸ Освен това в него се предвижда откриване на двегодишни професионални курсове за девойки над трикласното общо образование. През лятото на 1905 г. в 24 селища на страната, съобразно местните практически нужди, се откриват такива курсове. Те представят един широк за времето спектър на приложение на женския труд в материалното производство и услугите. С женските професионални курсове се поставя началото на системно и правилно организирано професионално образование в България.

С пълно единодушие НС приема закон за ефорията на университета „Братя Евлоги и Христо Георгиеви“ и закон за университета.⁷⁹ Първият урежда предвидената в завещанието на Евлоги Георгиев ефория, чиято главна задача е построяване сграда на висшето училище. Посредством втория закон последното се преименува в Университет, който е „юридическа личност“, т. е. автономно учебно заведение. Утвърждава се неговата структура, регламентира се съставът и повишението на преподавателския персонал. За студенти се приемат само завършилите мъжка гимназия, което скоро поражда обществено движение за изменение на този член на закона. Превръщането на единственото в страната висше учебно заведение в университет, високите изисквания към научната подготовка на преподавателите, разширяването кръга на научните дисциплини издига международния авторитет на този културен-образователен институт.⁸⁰ Утвърждаването на неговата автономия бележи една сериозна демократична придобивка на българската култура.

⁷⁴ СД на XIII ОНС, I РС, с. 882 и сл., с. 891 и сл., с. 898 и сл.

⁷⁵ Нов век, бр. 701, 16 фев. 1904.

⁷⁶ Съзнание, бр. 21, 10 ян. 1904; бр. 27, 14 фев. 1904; бр. 51 — 52, 24 юли 1904; Учителски вестник, бр. 7, 1 дек. 1903.

⁷⁷ СД на XIII ОНС, I РС, с. 868 и сл.; Демократически преглед, бр. 1, 15 ноем. 1903.

⁷⁸ ДВ, бр. 38, 20 фев., 1904.

⁷⁹ Пак там, бр. 19, 26 ян. 1904.

⁸⁰ М. А р н а у д о в. Софийският университет . . . , с. 207.

Между двете сесии на НС м-р Шишманов се опитва да реши по административен път още някои актуални въпроси на учебното дело, поставяни от обществото и учителските профсъюзи: програмата на основното училище, правилникът за средните училища, зрелостните изпити, хигиенните условия в училищата.

С окръжно от октомври 1903 г. министърът се обръща към основните учители с призив да изкажат свободно мнението си върху предметите, които следва да се включат в програмата на основното училище.⁸¹ От учителските съвети се искат мотивирани мнения по необходимите промени в правилника за управление на средните училища. В отговор на това на страниците на „Учителски вестник“ и в решенията на Третия конгрес на Съюза на класните учители се настоява за разширяване правата на учителския съвет и инициативата на учителя в училищните дела.⁸² Утвърденият в началото на учебната година Правилник за гимназиите и педагогическите училища показва едно действително увеличение правата на педагогическите съвети и превръщането им в органи на учебно-възпитателната работа.⁸³ Едновременно с това в значително смекчен вид се представя системата на наказания на учениците. В новия правилник за зрелостните изпити се внасят редица подобрения, имащи за цел облекчаване на учениците.⁸⁴

Промените в посочените правилници се приемат с удовлетворение от педагогическия печат.⁸⁵ Но те срещат силна реакция в опозиционния буржоазен печат. От страниците на „Мир“ и „Пряпорец“ се внушава мисълта, че с отстъпки пред учениците министърът внася разпуснатост и анархия в училищата.⁸⁶ В един по-мек режим буржоазията съзира опасност от усилване обществената активност на учители и ученици, което по същество е страх от социалистическото влияние.

Показателно е отношението на правителствения печат. Въпреки нападките на опозиционните партии официозът запазва пълно мълчание по тези училищни промени. Като имаме пред вид централистичните тенденции във вътрешната политика на правителството и стамболовистката партия, можем с основание да считаме това мълчание за израз на недоволството на правителствените среди от децентрализаторския дух, внасян в училищата с разпорежданията на просветния министър.

В съответствие с мероприятията по санитарното дело, както и с международното движение по училищна хигиена през пролетта на 1904 г. се учредява институтът на учителите — лекари в средните училища. Неговото създаване се мотивира с необходимостта от специални грижи за физическото развитие на учащите се и предпазването им от болести, а задълженията на учителите и учителките — лекари, се регламентират със специален правилник.⁸⁷ Създаването на учителско-лекарския институт е несъмнен успех за учебното дело.

⁸¹ Окръжно № 16330, 25 окт. 1903. — УПр., 1903, кн. XI, с. 350 — 354.

⁸² Учителски вестник, бр. 19, 1 апр. 1904; бр. 20, 15 юни 1904; бр. 1, 2, 15 септ. 1904.

⁸³ УПр., 1904, кн. X, с. 331 — 357.

⁸⁴ Пак там, кн. V, с. 181 — 190, 200 — 204.

⁸⁵ Учителски вестник, бр. 18, 15 май 1904; бр. 8, 9, 15 дек. 1904.

⁸⁶ Пряпорец, бр. 70, 12 окт. 1904; бр. 71, 14 окт. 1904; бр. 73, 19 окт. 1904; Мир, бр. 1480, 11 ноем. 1904.

⁸⁷ Окр. № 2754, 13 март 1904. — УПр., 1904, кн. IV, с. 133 — 134; кн. V, с. 190 — 194.

През 1904 г. се наблюдават нови, нескрити за обществото, прояви на тактико-политически разногласия между Шишманов и останалите членове на МС. Министърът се противопоставя на закона за печата и макар че подписва постановление за неговото внасяне в Народното събрание, не присъства на заседанието. Това предизвиква нова вестникарска кампания в опозиционния печат, в която се доказва неотделимостта на училищната политика от общата политика на кабинета.⁸⁸ В левия печат политическата толерантност на просветния министър се тълкува като политическа демагогия.⁸⁹

Кампанията на буржоазната опозиция срещу просветната политика отбелязва своеобразен връх през пролетта на 1904 г. във връзка с решенията на някои учителски конференции за изхвърляне на закон божи от програмата на основното училище. За пръв път такова решение се взема в конференцията на учителите от Фердинандска околия. Организираният от свещениците митинг във Фердинанд приема резолюция, в която се настоява пред МНП да се уволнят учителите, взели това решение, а „учителите от типа на съвременните социалисти да не се приемат за учители в цялото княжество“⁹⁰. „Нов век“ подчертава, че „зараждащият се антагонизъм между църквата и училището представлява голяма опасност“, поради което е наложително МНП да вземе „потребните мерки“, за да се избегнат „демонстрации от подобен род“ в бъдеще.⁹¹

В органа на народната партия се разпалва психозата за социалистическата опасност сред основното учителство, като се доказва, че само учителите-социалисти са „богоборци“.⁹² При това нови околийски конференции подкрепят решението на Фердинадската, а съобщенията за тях се поместват системно в „Мир“. Раздразнението на правителствените кръгове достига до преки заплахи срещу учителите.⁹³ На събрания на свещеници от Софийска и Старозагорска епархии се настоява за най-строги мерки срещу учителите-социалисти.⁹⁴ Следователно буржоазията се представя единна в нападите си срещу свободомислието на учителството, макар последното да се проявява в твърде ограничени рамки. Това единомислие има своя класов смисъл в страха на буржоазията от разклащане идеологическите устои на нейния социален строй.⁹⁵

Министерството на просветата не санкционира учителите. През есента на 1904 г. са възстановени ония учители, които по решение на местните училищни власти са били уволнени като „богоборци“. Това обстоятелство засилва у опозицията впечатлението за покровителство на учителите-социалисти от страна на министъра. Подчертавайки това „покровителство“, буржоазният печат се стреми да компрометира просветната политика в името на своите партизански цели за борба против правителството.

⁸⁸ Мир, бр. 1361, 13. ян. 1904; бр. 1364, 20. ян. 1904; бр. 1365, 22. ян. 1904; бр. 1383, 9. март 1904.

⁸⁹ Работническа борба, бр. 50, 30 ян. 1904; бр. 68, 5 апр. 1904; бр. 92, 5 юли 1904; УПр., бр. 7, 17 фев. 1904.

⁹⁰ Нов век, бр. 745, 24 май 1904.

⁹¹ Пак там.

⁹² Мир, бр. 1411, 27 май 1904; бр. 1412, 30 май 1904.

⁹³ Нов век, бр. 749, 2 юни 1904; бр. 754, 14 юни 1904.

⁹⁴ Пак там, бр. 759, 25 юни 1904.

⁹⁵ Ново време, 1904, кн. 5 — 6, с. 459 — 460, 546 — 552.

Но ако отношението на опозицията е продиктувано от нейните конюнктурни съображения, натискът на организираното учителство върху МНП има своите обективни основания в нерешените въпроси на учебното дело, свързани с материалното положение на учителите. Десетият конгрес на БУС (юли 1904 г.) изказва мнение да се изплащат целите заплати от държавата и да се възстановят те в размера, определен в ЗНП.⁹⁶ В този дух е поднесена на 18. ноември петиция до МНП. Управителният съвет на класния съюз също отправя искане до министъра за възстановяване на заплатите и уреждане на т. нар. „онеправдани“ учители в средните училища.⁹⁷ Пред делегацията на УС м-р Шишманов заявява, че въпреки положените усилия не успял да убеди МС, „който смятал да не прави увеличение на чиновническите заплати“⁹⁸. Така личните виждания на просветния министър идват още веднъж в противоречие с тези на правителствения екип. В

В Министерския съвет е постигнато съгласие за внасяне на законодателни предложения по два от програмните въпроси на училищната политика — изплащане заплатите на основните учители от държавата и построяване на училищни сгради за основния курс.

В мотивите на законопроекта за общински заеми за училищни здания се признава, че поради лошото състояние на училищните сгради повече от 150 хиляди деца на възраст за задължително учение се намират във от училище.⁹⁹ „Всеки може да си представи — казва министърът — при какви лоши хигиенически условия са поставени нашите деца в първоначалните училища, каква задушна и убийствена атмосфера ги обвива там и колко тежка отговорност поемат върху себе си правителства и общини . . . задето съзнателно търпят едно обществено зло, което крайно гибелно влияе върху растящите поколения . . .“. Законът, чрез който се отпуска 6 млн. заем на общините за построяване на училищни постройки, изплащан в срок от 30 години, е приет при пълното одобрение на Народното събрание.¹⁰⁰

С познатите схващания на м-р Шишманов за материалната осигуреност на учителя като условие за неговата дейност се мотивира законът за изплащане на заплатите на народните учители от държавата.¹⁰¹ Водачите на опозицията С. Данев, Ив. Ев. Гешов, Т. Влайков, А. Страшимиров приемат идеята на проекта, но се обявяват против предлагания начин за изплащане на заплатите, виждайки в него посегателство срещу общинското самоуправление.¹⁰² Мнозинството проявява голяма активност при защита на закона,¹⁰³ който несъмнено е полезен и необходим. При западането и обединяването на общините, при съществуващата данъчна система е твърде проблематично осигуряването на учителските заплати. Ето защо социалистическият печат по категоричен начин подкрепя законопроекта — още повече, че той съответствува на желанията на основното учителство.¹⁰⁴

⁹⁶ Съзнание, бр. 51 — 52, 24 юли 1904.

⁹⁷ Учит. вестник, бр. 6, 15 ноем. 1904; бр. 8 — 9, 15 дек. 1904.

⁹⁸ Пак там, бр. 6.

⁹⁹ СД на XIII ОНС, II РС, с. 1021 — 1023.

¹⁰⁰ ДВ, бр. 12, 18 февр. 1905.

¹⁰¹ СД на XIII ОНС, II РС, с. 989 — 992.

¹⁰² Пак там, с. 992 и сл.; 994 и сл.; 998 и сл., 1011 и сл.

¹⁰³ Пак там, с. 996 и сл., 1005 и сл., 1010 и сл., 1013 и сл.

¹⁰⁴ Работнически вестник, бр. 4, 8 юли 1904; Раб. борба, бр. 28, 18 ноем. 1904

Законът е приет в предложения вид. По този повод Шишманов записва в лични бележки: „Осигурих заплатите — няма гладни месеци . . . Най-голямата ползотворна реформа в учебното дело ще направи оня министър, онова правителство, което ще изтръгне учителя от всепогълщащите го грижи за насыщния и ще го предаде на училището.“¹⁰⁵

Удовлетворявайки една част от исканията на организираното учителство, министърът и правителството не успяват да прокарат желаната хармония между учителите и буржоазната държава. Невъзможността на министъра да спази обещанието за увеличение на заплатите изправя впоследствие организираните учителски сили срещу МНП. Но независимо от своята половинчатост приетите във втората редовна сесия законоположения са значителна стъпка в укрепване материалните основи на българското образование. Едновременно с това, като дава свобода на министъра в мотивиране на проектите, правителството се стреми да постигне своите социално-политически кроежи по отношение на учителите.

Сред многобройните правилници, издадени от просветното ведомство през учебната 1904 — 1905 г., особено значение за училищната система има правилникът за уредбата на курса за подготовка на учителки в детски училища.¹⁰⁶ Това е първият сериозен опит на държавата след Освобождението да се постави на здрави основи подготовката на тези педагогически кадри. През 1905 г. министърът открива държавна забавачница в столицата, която по думите на официоза следва да служи за образец на бъдещите институти от този род.¹⁰⁷

Предприемат се определени стъпки по линия на професионалното образование. В изпълнение буквата на закона за девическото образование при трикласните училища в 24 селища на страната се откриват професионални курсове за девойки.¹⁰⁸

Четири типа програми за тези курсове предоставят относително широки възможности за приложение на женския труд в леката, хранителната, текстилната промишленост, в земеделието, търговията и пр. Професионалните курсове като първа стъпка на държавата към професионализация на образователната система съответствуват на икономическите условия и икономическата политика на стамболовисткото правителство.

През лятото на 1905 г. се създава напрежение в отношенията между учителските съюзи и Министерството на народната просвета. Докато на първо време БУС запазва относително спокойствие след централизацията на заплатите,¹⁰⁹ в Съюза на класните учители се надига протестно движение срещу неизпълнението на дадените от министъра обещания за увеличение заплатите на някои категории учители в средните училища. По предложение на Ст. Костурков в началото на 1905 г. в МНП е поднесен протест на ръководството на Съюза на класните учители.¹¹⁰ Този про-

¹⁰⁵ НАБАН, ф. 11-к, оп. 2, а. е. 370, л. 22.

¹⁰⁶ УПр., 1905, кн. VII, с. 323 — 325; Н. Ч а к ъ р о в, В. Н а ч е в а. Цит. съч., с. 62 — 66.

¹⁰⁷ Нов век, бр. 937, 3 окт. 1905.

¹⁰⁸ Окр. № 1480, 8 юли 1905. — УПр., 1905, кн. VII, с. 346 — 348.

¹⁰⁹ По това време се водят остри борби между реформисткото и революционното крило в БУС, които довеждат до формено разцепление в него.

¹¹⁰ Учителски вестник, бр. 11 — 12, 15 фев. 1905.

тест стои далеч от представите за някакво революционно действие, но той е необичайно и в известен смисъл изключително действие на учителството в българския политически живот. Министър Шишманов е принуден да излезе с публично обяснение на своята политика и тактика.¹¹¹ Той признава неуреденото положение на някои категории учители (става дума за временните и волнонаемните, които били с твърде неопределен статут и много ниски заплати), но търси извинение в краткия срок на своето министерствуване, както и в трудности от „технически“ характер, липса на време за изучаване и приемане в Министерския съвет.

Но политическият акцент на министъра е поставен върху професионалното движение, неговата обществена функция и компетенции. Като признава функцията на съюзите „да защитават и извоюват з а к о н н и — (разр. И. Ш.) права“, той им определя роля на „добросъвестен критик, съветник и вдъхновител“. Следователно видимият стремеж на МНП е да превърне професионалните съюзи на учителството в съвещателни тела на министерството, лишени от инициатива в просветната политика. Напускайки теоретичните разсъждения, Шишманов предупреждава, че при избраната от съюза тактика „може да се появят мъже, които или по натура, или по убеждение, или по реакция, или водени от политически страх смятат тактиката на толерантността ако не за вредна, във всеки случай за твърде обезпокоителна и неудобна“. Окръжното завършва с мисълта, че подобни протести могат да компрометират досегашната политика на министъра, „ако трябва да защитава интересите на хора . . . които са се поставили в положение на враждебно воюваща страна“. Документът демонстрира политическата толерантност на министъра на просветата. В същото време той е косвено признание за недоволството на определени правителствени кръгове от политиката на министъра спрямо учителството и за тактическите различия в Министерския съвет в това отношение. Основната идея на окръжното остава постановката за безконфликтното сътрудничество между държавата и професионалното движение. На фона на изострената дискусия в социалистическото движение и в БУС за задачите на профсъюзите тази идея е пряко проявление на реформизма на един буржоазен деец от модерен тип.

Профсъюзният печат се противопоставя на ролята, която се отрежда на профсъюзите.¹¹² Редакцията на „Съзнание“ определено заявява, че независимо от това, дали централната власт желае или не да се вслуша в исканията им, „тя ще започне да се вслушва и без да желае“¹¹³. Така въпросът за учителските заплати излиза от рамките на един финансов въпрос и се превръща в политически въпрос за обществената дейност на учителя и неговите взаимоотношения с буржоазната държава. Вътрешнополитическият фон, върху който се проектира активизирането на учителството, е обсъждането на закона за лицата, чиято цел е ограничаването на политическата дейност на всички чиновници.¹¹⁴

В правителствения печат отново се подхваща темата за мястото на учителя в обществото, разглеждана в духа на програмните идеологи-

¹¹¹ Окръжно № 2013. 18 фев. 1905. — УПр., 1905, кн. III — IV, с. 184 — 190.

¹¹² Учит. вестник, бр. 13. 2 март 1905; бр. 14, 15 март 1905; бр. 15, 1 апр. 1905.

¹¹³ Съзнание, бр. 26, 12 март 1905.

¹¹⁴ СД на XII ОНС, II РС, с. 735 — 738.

чески концепции на стамболоvistите. Представяйки идеалите на Народно-либералната партия за възпитателен комплекс на българското училище, „Нов век“ подчертава, че то трябва да „посева семената на безпределна любов към целокупното отечество и неговите национални институти“¹¹⁵. Изрично се изтъква, че тези идеали следва да бъдат възпитателна програма за учителите както в педагогическата, така и в обществената им дейност. Статиите на правителствения орган грубо тенденциозно допълват платформата на МНП и предизвикват съпротивата на учителите.

Движението на класното учителство достига своя връх в събора на временно назначените учители през август 1905 г. В решенията на събора се настоява тази категория учители да се степенува без държавен изпит, което би довело до повишение на заплатите.¹¹⁶ През октомври и ноември УС на КУС поднася две изложения в МНП, в които „моли и настоява“ да се възстановят заплатите на всички учители от средните учебни заведения и се уреди положението на временните и волнонаемните.¹¹⁷ Същите искания са отправени в молба до председателя на Народното събрание.

Така учителският въпрос се налага като част от проблема за реформиране на учебното дело. Става ясно, че по-нататъшно отлагане на една основна реформа е невъзможно. През пролетта на 1905 г. този въпрос се обсъжда в правителствените среди.¹¹⁸

По реформата се дискутира и в единадесетия конгрес на БУС. В приетата резолюция по програмата на основното училище се иска изравняване програмите на градските и селските училища, разширяване курса на основното образование с три години и пр.¹¹⁹

Нуждата от цялостни законоположения в образователното дело се изтъква и в пасаж за просветата в тронното слово при откриване на III РС на XIII ОНС.¹²⁰ Но в разискванията опозицията съсредоточава вниманието си върху външната и вътрешната политика и не обсъжда въпроса за необходимите просветни реформи. Само в изказването на Д. Христов (Прогресивно-либерална партия) намира отзвук идеята за „развалата“ на младежта и интелигенцията, преди всичко учителството. Той твърди, че интелигенцията е повлияна от „нови ветрове“, а младежите „от ден на ден стават все по-чужди на народните традиции“¹²¹. Н. Свиначков (Народна партия) обвинява министъра за „неморалното поведение“ на народните учители.¹²²

В речта на Ив. Шишманов в отговор на дебатите се прави темпле-раментна и в същото време политически добре аргументирана защита на учителството и учащата младеж, като се доказва преднамерената и партизанска тенденциозност на обвиненията.¹²³ Шишманов отхвърля твърдението, че всички народни учители са безбожници и социалисти, като се позовава на социалния състав на двете социалдемократически пар-

¹¹⁵ Нов век, бр. 828, 30 дек. 1904; бр. 879, 9 май 1905; бр. 881, 13 май 1905.

¹¹⁶ Учит. вестник, бр. 1, 15 септ. 1905.

¹¹⁷ Пак там, бр. 3, 15 окт. 1905; бр. 6, 1 дек. 1905.

¹¹⁸ Нов век, бр. 881, 13 май 1905.

¹¹⁹ Съзнание, бр. 45 — 46, 16 юли 1909.

¹²⁰ СД на XIII ОНС, III РС, с. 2.

¹²¹ Пак там, с. 35 и сл.

¹²² Пак там, с. 136 и сл.

¹²³ Пак там, с. 909 и сл.; УПр., 1905, неоф. дял, с. 909 — 943.

тии и решенията на конференциите по въпроса за мястото на „закон божи“ в програмата на основното училище. Той обосновава своята тактика на политическа толерантност спрямо учителството и заявява, че „толерантността и хуманността са единствените средства, за да изчезне голямото, брутално предизвикано недоверие на учителството към властта“. Сочейки отношението на някои западноевропейски страни и правителства към социалистическото движение, министърът убеждава народните представители в изгодите от политическата стратегия на отстъпки. С тези аргументи се прокарва мисълта за социално-реформистката тактика на държавата в нейната вътрешна и социална политика.

По повод студентските и ученическите вълнения през пролетта на 1905 г. м-р Шишманов открито посочва обществените причини за това състояние на духовете сред учащата младеж, проявявайки несъмнен политически реализъм.¹²⁴ В същата реч той изяснява и дейността си в областта на професионалното образование. Като утвърждава извършеното до този момент — откриване на професионални курсове, — Шишманов отново обосновава необходимостта от успоредно развитие на общото и професионалното образование. Относно средните училища той настоява да се засили вниманието към техническите предмети и ръчната работа. Въз основа на научните постижения на педагогическата мисъл по това време той решително отхвърля постановките за професионализация на основното образование. Неговото заключение, че основното училище има за задача да създава съзнателни, всестранно и хармонично развити български граждани, а не да подготвя бъдещи занаятчии и земеделци, е много добре аргументирано.

Речта на м-р Шишманов има значението на отчет за тригодишния период, в който той ръководи МНП. Отзивите в печата за неговата парламентарна реч обхващат почти изключително политическата страна на неговите изявления. Вестник „Съзнание“ остро реагира на министерската защита, подчертавайки, че това е „господарска защита“ и „едно пълно обвинение на учителството“¹²⁵.

Силни атаки срещу Шишманов отправя и опозиционната буржоазна преса. Органът на Народната партия приема патетичната реч на министъра като „много осезателно насърчение на неуравновесените учителски елементи“, след което тезата за деморализаторската природа на Шишмановата политика се превръща в лийтмотив на вестникарските оценки.¹²⁶

Речта на Шишманов в Народното събрание предизвиква скрито недоволство и в правителствените среди. В писмо до Д. Петков, като констатира засиленото се роптание сред хората му, Шишманов настоятелно подчертава, че опитът му да защити учителството е бил продиктуван „от чувството за дълг и внушението на една чиста съвест“¹²⁷. Виждайки неразбиране на политиката си, той предлага оставката си тъй като не могъл да прави компромиси с принципите и убежденията си.

¹²⁴ СД на XIII ОНС, III РС, с. 909 — 945; В. Х а д ж и н и к о л о в. Отзвучи у нас на Първата руска революция от 1905 г. — ИПр., 1949 — 1950, кн. 4 — 5, с. 445 — 473.

¹²⁵ Съзнание, бр. 10, 9 ноемв. 1905.

¹²⁶ Мир, бр. 1690, 30 окт. 1905; бр. 1692, 2 ноемв. 1905; бр. 1697, 8 ноемв. 1905, бр. 1708, 22 ноемв. 1905 и др.

¹²⁷ НАБАН, ф. 11-к, оп. 3, а. е. 199, л. 6 — 7.

Въпросът за характера на училищната политика се налага и в печата на тесните социалисти. Вземайки акт от реакцията на буржоазната опозиция, Д. Благоев обнародва в „Ново време“ забележителната статия „Неглупава политика“.¹²⁸ Д. Благоев доказва, че като никой друг от своите предшественици Шишманов е разбрал идеологическата същност на просветата и ролята на просветния министър за „покриване с идейно було грубата егоистична политика на буржоазната класа, да ѝ придава идеално съдържание, за да привърже към нея израстващите поколения“. Без да отправя каквито и да е обвинения срещу Шишманов, Благоев сочи, че неговата политика е „насочена към целите на буржоазната държава“, което го прави един модерен буржоазен министър, вървящ „по стъпките на училищната политика на днешните капиталистически държави“. На тази основа Благоев сочи разликата между министъра и управляващата партия в средствата за преследване на общата цел — омиротворяване на учителството, неговото политическо ангажиране. Според него, училищната политика на Шишманов е разбираема от позициите на буржоазията т. е. тя е буржоазна класова политика.

Взаимоотношенията между правителството и министъра на просвещението се обсъждат в Народното събрание. В дебатите по бюджетопроекта на МНП Т. Влайков намира, че Шишманов води лична политика, която е „либерална и напредничава“.¹²⁹ В отговор на това Ив. Шишманов декларира единството на своите демократични убеждения за значението и управлението на народната просвета с просветната програма на властващата партия.¹³⁰

Третата редовна сесия на XIII ОНС е решителна в просветното законодателство на правителството. МНП предлага за обсъждане законопроект за изменение някои членове на ЗНП. При подготовката на неговите мотиви Ив. Шишманов взема пред вид решенията на II конгрес на Съюза на класните учители за главните принципи, които трябва да намерят място в основата на един бъдещ законопроект за народната просвета.¹³¹ Измененията засягат тридесет члена от закона.¹³² Те се отнасят до съществени страни на училищната система и положението на персонала в средните училища. Курсът на основното образование се разширява с три години чрез създаване на горен курс на основното училище с незадължителен характер. При горния курс на основното училище съобразно местните нужди се откриват професионални курсове. Предвижда се създаване на търговски отдел при гимназиите. В програмите на последните се въвежда нов предмет — политическа икономия. Проверочният изпит за постъпване в гимназия се запазва. Предлага се компромисно решение на въпроса за „онеправданите“ учители в средните училища.

След продължилата няколко години криза в училищното законодателство законопроектът се приема с подчертан интерес в Народното събрание. Най-съществени са бележките от групата на млади демократи.

¹²⁸ Д. Благоев. Неглупава политика. — Ново време, 1905, кн. 11 — 12, с. 753 — 764.

¹²⁹ СД на XIII ОНС, III РС, с. 1123 и сл.

¹³⁰ Пак там, с. 1148 и сл.

¹³¹ НАБАН, ф. 11-к, оп. 2, а. е. 359, л. 59; а. е. 362, л. 89 и сл.; Учит. вестник, бр. 1, 2, 15 септ. 1903.

¹³² СД на XIII ОНС, III РС, с. 1975 и сл.

Т. Влайков посочва, че с проекта се прави една „голяма и сериозна крачка за уредбата на учебното дело“¹³³. Той дава положителна оценка на откриването на професионални курсове, на нововъведенията в гимназиите и увеличаването курса на основното училище. Той критикува едновременното съществуване на горен курс на основното училище и долен курс на гимназия. Изразявайки мнението на демократичните кръгове, Влайков предлага основното училище да стане обща основа на всички средни училища и да бъде задължително. Ст. Костурков доказва целесъобразността от закриването на долния гимназиален курс.¹³⁴ В изложение на КУС до МНП се настоява основното образование да се приеме за база на средното.¹³⁵ „Съзнание“ подкрепя идеята за задължителност и безплатност на горния курс на основното училище и безпрепятствен достъп в гимназията.¹³⁶ Такова е становището и на УСДО.¹³⁷

Критичните места в законопроекта се оказват преди всичко въпросите за мястото и ролята на горния курс на основното училище и въпросът за статута на учителите. Затова отговорът на министъра се съсредоточава в тези пунктове.¹³⁸ Той намира, че при условия, когато не е прокаран на практика принципът за задължителност на четирите отделения, не е мислимо да се мечтае за задължителен горен курс. Но изразява убеждение, че „един ден, когато условията станат по-благоприятни“; това може да стане, и то „съвършено безплатно“. Относно отделянето на долния гимназиален курс той казва: „По принцип не бих имал нищо против един ден да се отделят прогимназиите и да се слоят с горния курс на основното училище.“ Следователно Ив. Шишманов предвижда бъдещата реформа, но той няма сила да я проведе,¹³⁹ пък и за това липсват в момента обективни условия.

При второ четене в законопроекта са направени съществени изменения. Приемат се голяма част от предложенията на учителството: премахва се проверочният изпит, изравняват се програмите на горния курс на основното училище и прогимназията, временните учители се степенуват без изпит, а волнонаемните се назначават за редовни в горния курс на основното училище. Горният курс се запазва и е безплатен. В този вид проектът е приет в Камарата.¹⁴⁰

Измененията в Закона за народното просвещение запазват общообразователния характер на основното и средното образование, като едновременно с това се установява приемлив компромис с професионалната тенденция — обучението по някои предмети и ръчна работа се ориентират към практическите нужди, въвежда се търговски отдел в гимназиите.

Извършената реформа има в известна степен половинчат характер, но тя подготвя бъдещите по-радикални промени в българската образователна система. Утвърдените изменения са резултат на въздействието на демократичните сили върху просветната политика на държавата, но в

¹³³ СД на XIII ОНС, III РС, с. 1980 и сл.

¹³⁴ Учителски вестник, бр. 8, 1 ян. 1906.

¹³⁵ Пак там, бр. 9, 12 ян. 1906.

¹³⁶ Съзнание, бр. 18, 31 дек. 1905; бр. 19, 7 ян. 1906.

¹³⁷ Учителска искра, бр. 18, 31 дек. 1905; бр. 19, 7 ян. 1905.

¹³⁸ СД на XIII ОНС, III РС, с. 1999 и сл.

¹³⁹ Н. А л е к с и е в. Цит. съч., с. 214.

¹⁴⁰ ДВ, бр. 42, 23 февр. 1906.

същото време те отговарят на потребностите на последната от образовани и практически подготвени кадри за капиталистическото стопанство.

В същата сесия на НС независимо от МНП министърът на търговията и земеделието Н. Генадиев предлага законопроект за търговското образование. Неговата основна идея е насърчението на частната и обществената инициатива за откриване на търговски училища съобразно с локалните нужди.¹⁴¹ В тях се приемат ученици, завършили III клас. При осъществяването на тази инициатива липсва сътрудничество между титулярите на двете министерства. Приемането на закона на Генадиев може да се счита за израз на недоволство на мнозинството от предложенията на Шишманов във връзка с професионалното образование. От друга страна, търговските училища утвърждават прокламираната от просветния министър образователна основа — следователно за открит конфликт по този въпрос не може да се говори.

Просветната политика на правителството през 1906 г. минава под знака на борбата на БУС за осъществяване решенията на X конгрес за повишаване на заплатите. Акцията в печата започва в края на 1905 г., когато става ясно, че не се предвиждат законоположения в тази насока. Някои ръководители на съюза правят предложение за всеобща стачка на учителството като средство за постигане на желаните резултати.¹⁴² Редакцията на съюзния орган отхвърля това предложение като „непригодно средство в дадения случай“, имайки пред вид отсъствието на обществено движение в подкрепа на учителските искания.¹⁴³ За да се предизвика такова движение, УК на БУС свиква събор, „в който да се протестира против небрежността на държавата към интересите на учителите“¹⁴⁴. В специален апел се призовават политическите партии в подкрепа на учителското движение.¹⁴⁵

Министърът на просветата схваща добре политическото значение на предприетата акция. В личните си бележки Шишманов сочи, че учителството прибегва до това крайно средство, след като са били изпитани всички други — от смирените протести до компромисите с министерството.¹⁴⁶ Целта на тази акция е да се въздействува „върху обществената съвест и решенията на държавната власт“.

В проведения на 2 и 3 юли конгрес на основните учители освен ръководителите на двата съюза (Хр. Ганев, Н. Стойнов, Ст. Костурков, М. Влайков, М. Пундев, Г. Минчев) вземат участие и представители на някои политически партии: А. Ляпчев (демократическа), Ил. Георгиев (РДП), Кр. Пастухов (широки социалисти), Кр. Георгиев (либерална). Народната и управляващата партия не изпращат свои представители. От присъстващите дейци на политическите партии само Ил. Георгов и Кр. Пастухов подкрепят исканията на събора. А. Ляпчев заявява от името на своята партия, че учителите се увличат в крайности, а радослависткият делегат не взема участие в изказванията.¹⁴⁷ В приетата резолюция се протестира против „безбожното експлоатиране на учителския труд от

¹⁴¹ СД на XIII ОНС, III РС, с. 2243.

¹⁴² Съзнание, бр. 16, 17 дек. 1905.

¹⁴³ Пак там, бр. 17, 24 дек. 1905; бр. 20, 14 ян. 1906; бр. 21, 21 ян. 1906.

¹⁴⁴ Пак там, бр. 27, 4 март 1906.

¹⁴⁵ Пак там, бр. 45, 24 юни 1906.

¹⁴⁶ НАБАН, ф. 11-к, оп. 2, а. е. 356, л. 307.

държавата“ и се заявява, че учителството „няма да търпи в бъдеще тази жестока неправда“¹⁴⁸. Решенията на събора се отразяват в решенията на XII конгрес на БУС.

В политическия печат на видно място се поместват статии и бележки за материалното положение на учителите в народните училища. Всеобщо е признаването, че то трябва да се подобри.¹⁴⁹ Само „Мир“ и „Народни права“ обвиняват учителите в разхищение на държавните средства.¹⁵⁰ Обществената поддръжка стимулира професионалното движение. В петиция на УК на БУС от 19. XI до председателя на Народното събрание се настоява за увеличение на заплатите като се посочва, че ако петицията не бъде уважена, народното учителство ще прибегне към демонстрации, бойкот и стачки.¹⁵¹ Така учителският въпрос отново се налага като първостепенен в просветната политика на буржоазните държавници. Новото в неговото развитие е интересът на политическите среди — обстоятелство, което не е без значение за управляващите. Но това се оценява единствено от просветния министър. В писмо до министър-председателя Д. Петков Шишманов настоява: „Непременно трябва да се направи нещо за повишаване заплатите на чиновниците, вече по чисто държавнически (разр. М. Р.) съображения.“¹⁵² Министърът получава обещание, че в бюджета за 1907 г. ще бъдат предвидени средства за учителските заплати но това не става.

Бюджетът за 1907 г. не предвижда увеличение на учителските заплати. Назревящият от години конфликт между м-р Шишманов и др. министри от кабинета придобива открит характер. При това просветният министър е атакуван в Народното събрание, че не е прокарал нито една коренна реформа в образованието. В IV РС на XIII ОНС Н. Генадиев внася законопроект за професионалното образование.¹⁵³ В него се утвърждават три категории професионални училища, в които се приемат младежи от 12-до 16-годишна възраст, т. е. с различно образователно равнище. Както правилно забелязват критиците на проекта Д. Христов и Т. Влайков, в него липсва яснота по въпроса за съотношението между общообразователните и специалните училища.¹⁵⁴ В тази насока са и критиките на известния познавач на професионалното образование Ц. Калянджиев.¹⁵⁵ Той се обявява против ранното професионално ориентиране, сочейки за долна граница 15-годишна възраст и завършено четири- или тригодишно основно образование. Макар ориентиран към нуждите на производството, законът за професионалното учение няма ясна и приемлива образователна основа, поради което той остава нереализиран. Предлагането на този

¹⁴⁷ Съзнание, бр. 48, 22 юли 1906.

¹⁴⁸ Пак там.

¹⁴⁹ Нов век, бр. 1044, 10 юли 1906; Прякореп. бр. 25, 4 юли 1906; Демократ, бр. 43, 6 юли 1906; България, бр. 69, 30 юли 1906; Своб. слово, бр. 202, 8 юли 1906; Работническа борба, бр. 81, 8 юли 1906; Работнически вестник, бр. 84, 11 юли 1906.

¹⁵⁰ Мир, бр. 1892, 11 юли 1906; Народни права, бр. 47, 25 юли 1906.

¹⁵¹ Съзнание, бр. 13, 14, 25 ноем. 1906.

¹⁵² НАБАН, ф. 11-к, оп. 1, а. е. 83, л. 88.

¹⁵³ СД на XIII ОНС, IV РС, с. 790 — 795.

¹⁵⁴ Пак там, с. 795 и сл.; 797 и сл.

¹⁵⁵ Ц. К а л я н д ж и е в. Търговското образование и професионализиране на учебното дело в странство и у нас. Варна, 1907, с. 186, 247.

закон е ново доказателство за липсата на единодействие между членовете на правителството в тази област на учебното дело.

В същото време МНП прави нови стъпки към разширяване на образованието чрез някои изменения в закона за университета. Те предвиждат във висшето учебно заведение да се допускат освен завършилите гимназия, така също и завършилите търговското училище в Свищов, Военното училище и педагогическите училища.¹⁵⁶ Опозицията отново отправя нападки към либерализма на просветния министър.¹⁵⁷ Подкрепен от Д. Петков и Н. Генадиев, проектът е утвърден от Камарата. Законът за специалните курсове в университета има за цел да завърши професионалната структура на образователната система съобразно стопанските нужди на държавата в този момент. Според него в университета ще се подготвят специалисти по различни клонове на търговията, техниката, индустрията.¹⁵⁸ Поради настъпилите в началото на 1907 г. събития двата закона не излизат в Държавен вестник.

Положението на просветния министър се усложнява от нерешения въпрос за учителските заплати. Проф. Данаилов излиза в „Ден“ със статия, в която доказва, че неизпълнението на учителските искания е блам за м-р Шишманов и той трябва да подаде оставка.¹⁵⁹ Д. Петков заявява в Камарата, че Данаилов трябва да бъде уволнен. По същото време проф. Ал. Тодоров-Балан критикува в печата княза за отсъствието му от чествването на 100-годишнината на българската книга.¹⁶⁰ Опозиционната преса подема кампания против участието на професорите Киров и Фаденхехт в ръководството на Радикал-демократическата партия.

Активното участие на университетските професори в политическия живот засилва недоволството на правителството от действията на учители и професори. Официозът изтъква, че дейността на професорите не трябва да излиза от рамките на научно-преподавателската им работа. „Професорите, пише вестникът, са свободни в своите убеждения при едно условие — техните убеждения да са предварително известни на държавата от трудовете, които са представили при назначаването си.“¹⁶¹ В противен случай те трябва да бъдат отстранени от висшето учебно заведение.

Още по-категорична е заплахата спрямо учителите и железничарите. Според правителствения вестник, ако те се опитат да правят стачка, „дълг се налага на властта да бъде немилостива и да употреби всички средства на разположението ѝ за нейното осуетяване“¹⁶².

Тези материали разкриват нарастващата тенденция към брутални политически действия по отношение на интелигенцията. При повишената активност на работническата класа правителството губи политическо равновесие.

В обстановката на изострени вътрешнополитически борби страхът на стамболовистите за властта се усилява, поради което те проявяват все по-явна нетърпимост към политическата толерантност на

¹⁵⁶ СД на XIII ОНС, IV РС, с. 1223.

¹⁵⁷ Пак там, с. 1232 и сл., 1236 и сл.; Мир, бр. 2023, 20 дек. 1906.

¹⁵⁸ Пак там, с. 1364 — 1365.

¹⁵⁹ Ден, бр. 1057, 12 дек. 1906.

¹⁶⁰ Пряпорец, бр. 90, 13 дек. 1906.

¹⁶¹ Нов век, бр. 111, 18 дек. 1906.

¹⁶² Пак там, бр. 112, 20 дек. 1906.

проф. Шишманов. Това недоволство от училищната политика се споделя и от Фердинанд. В писмо до княза от това време м-р Шишманов прави пореден опит да защити провежданата от него политика и нейните социално-политически изгоди.¹⁶³ Отклонението на интелигенцията и младежта наляво Шишманов обяснява с грубите похвати на политическия живот в страната. Своята концепция за политическия такт на буржоазни държавен деец той определя в постановката, че „няма по-лош съветник за един министър от паниката. Да не бъде изпреварен от събитията, но и да не поставя бентове на стихийни течения, а да им търси улеи, за да ги урегулира“. Спасение от политическите сътресения на обществения строй министърът вижда в свободата на словото и печата, отричайки по най-категоричен начин полицейските мерки. Министър Шишманов признава силното влияние на социализма в България и е убеден, че то „ще се усилва успоредно с развитието на капитализма и индустрията“. Средство срещу последици от тази еволюция според него са социалните реформи, които не бива да се изтръгват „чрез стачки, а да се дават като нещо необходимо“.

Тези мисли показват по категоричен начин буржоазно-реформистските възгледи на просветния министър, неговата широка осведоменост върху опита на буржоазията в социалната политика в развитите капиталистически държави. Препоръчаната от него тактика е насочена към запазване на социалния мир в конкретната политическа обстановка в България. Министър Шишманов схваща добре конюнктурата около учителския въпрос, разбирайки, че това е част от общата вътрешна политика на правителството. Той настоятелно убеждава министър-председателя да не се отказва от идеите си на толерантност спрямо учителството въпреки недоволството на правителствените партизани.¹⁶⁴

Започналата на 21 дек. 1906 г. стачка на железничарите е широко подкрепена от учители и студенти. „Нов век“ твърди, че тя е подготвена от постановките, прокарани от професорите Фаденхехт и Киров в програмата на РДП, както и тези на проф. Данаилов в списанието на икономическото дружество, които са израз на добре обмислен „план за борба против държавния и обществен порядък“¹⁶⁵. Търсейки причините за стачката в дейността на интелигенцията и опозиционните партии, правителството проявява готовност за прилагане на най-груби полицейски мерки.

В тази политическа обстановка демонстрацията на студентите срещу Фердинанд при откриване на новата театрална сграда на 3 ян. 1907 г. среща гнева и недоволството на правителството. В отсъствие на м-р Шишманов, по внушение на Д. Петков, на 4 ян. 1907 г. МС взема решение за затваряне на университета за 6 месеца и уволнение на целия преподавателски състав. На настояванията на Д. Петков да подпише решението¹⁶⁶ Шишманов отговаря с убедителни аргументи за прибързаността и несъобразността на тази мярка и проявява готовност да напусне министерския пост.¹⁶⁷ На 5 януари Шишманов подава оставката си.

¹⁶³ НАБАН, ф. 11-к, оп. 2, а. е. 349, л. 1 — 12.

¹⁶⁴ Пак там, оп. 3, а. е. 1199, л. 21. — Писмо до Д. Петков, 1906 (б. д.).

¹⁶⁵ Нов век, бр. 1115, 3. ян. 1907.

¹⁶⁶ НАБАН, ф. 11-к, оп. 2, а. е. 342, л. 21, 23.

¹⁶⁷ Пак там, л. 29 — 33.

Указът за затваряне на университета за 6 месеца и уволнение на всички професори, доценти и лектори, съпроводен с доклад на министър-председателя, е обнародван на 5 ян. 1907 г.¹⁶⁸ В доклада се разкриват мотивите на МС за предприемане на тези драстични и реакционни мерки. Посочва се, че „безразсъдните действия“ на една част от учащата се младеж са засегнали „с неприлични манифестации високата особа на княза“, поради което „едно такова нечуто злоупотребление със свободата изисква бързи и вразумителни мерки“. Тази „аргументация“ се допълва от декларацията, че „правителството, проникнато от мисълта за запазването на достойнството на държавния глава и потресено от дезорганизацията на учащата младеж, е решило да реорганизира учебното дело и висшето учебно учреждение в княжеството“.

Официозът сочи причините за демонстрацията „в духа, който преобладава в средата на университетската младеж вследствие поведението на техните професори“. Допълнително оправдание на взетите решения се търси в „специалното международно положение, в което се намира българският народ“¹⁶⁹. Обяснявайки събитията на 3 януари с причини в училищното дело, правителството се стреми да отклони общественото недоволство в най-безопасна за себе си насока. Нещо повече, при посоченото настроение на опозиционните буржоазни среди срещу политиката на Шишманов правителството очаква политически аванси за разклатеното си положение.

Оценката на опозиционните среди за демонстрацията и затварянето на университета е противоположна на правителствената. Студентската демонстрация се разглежда като проява на антимонархическите и антиправителствени настроения в страната.¹⁷⁰ Доказва се неконституционният характер на този акт, взет без одобрението на Народното събрание.¹⁷¹ Политическият подтекст на тази позиция е добре схванат от „Работнически вестник“. Той подчертава, че опозицията се е възползвала от демонстрацията, „за да постигне собствените си политически цели да се добере до властта“¹⁷². Независимо от това борбата на опозиционните среди има обективно положителна роля като противодействие на реакционната политика на правителството по отношение на българския университет. Последвалото развитие на университетския въпрос потвърждава тази констатация.

Неочаквано за правителството, студенти и професори се обединяват за борба против неговите решения. На 7 ян. 1907 г. се свиква студентско събрание, на което присъствуват професорите Г. Данаилов, Й. Фаденхехт, д-р К. Кръстев, народните представители на РДП и представители на интелигенцията. Приетата резолюция протестира против беззаконните и антиконституционни действия срещу университетската автономия и апелира за обществена подкрепа на борбата на студентството за възстановяване на университета.¹⁷³ Професорското събрание на 8 януари решава

¹⁶⁸ ДВ, бр. 4, 5. ян. 1907.

¹⁶⁹ Нов век, бр. 1116, 5 ян. 1907.

¹⁷⁰ Балк. трибуна, бр. 33 5 ян. 1907; Народни права, бр. 1, 5 ян. 1907; Пряпорец, бр. 2, 8 ян. 1907; бр. 5, 15 ян. 1907; България, бр. 20, 5 ян. 1907; Ден, бр. 1077, 6 ян. 1907; Демократ, бр. 18, 5 ян. 1907.

¹⁷¹ Пряпорец, бр. 3, 11 ян. 1907; Демократ, бр. 19, 10 ян. 1907; Ден, бр. 1079, 8 ян. 1907.

¹⁷² Раб. вестник, бр. 39, 10 ян. 1907.

¹⁷³ Ден, бр. 1080, 8 ян. 1907.

да се излезе с обръщение към обществото. Възванието „Към българското общество“, подписано от всички професори, изразява решението им да не престават да действуват, „Докато не се възстановят университетът и неговата автономия и с това се удовлетвори поруганата му чест“¹⁷⁴.

В стремежа си да омаловажи значението на този документ правителството заявява, че недоволството на професорите се дължи само на спирането на заплатите им, като в същото време „доказва“ вината им за премахване на университетската автономия.¹⁷⁵

Недоволството от правителствената политика в обществото расте. Предложеният за одобрение указ е посрещнат с бурни възражения в Народното събрание. Д. Христов, Т. Теодоров, д-р С. Данев доказват неговата немотивираност и неконституционност.¹⁷⁶ Но в речите на опозиционните оратори се отправя пряко обвинение срещу либералната училищна политика на м-р Шишманов. Принуден да вземе отношение към наложения от опозицията въпрос за характера на просветната политика до 3 януари, Д. Петков, макар че поема отговорността върху правителството, изказва съжаление за проявената от него толерантност. „Ние се разделихме с г. Шишманов, казва той, за да поправим грешките в учебното дело.“¹⁷⁷ Така министър-председателят, отричайки се от провежданата до този момент училищна политика, декларира решението на правителството за провеждане на нов, твърд курс. Най-красноречивият оратор на мнозинството м-р Н. Генадиев подчертава, че общообразователната насока в просветата и произтичащата от нея възможност за разпространение на социалистическите възгледи е „фатална погрешка“, допусната от хора, „които от правителственото място не надзираваха достатъчно народното просвещение“¹⁷⁸. Управляващият МНП Л. Паяков напълно разяснява идеологическите мотиви на правителството. Мерките спрямо университета той оценява като „патриотичен дълг на правителството“ за изкореняване „с време и в начало“ социализма в учебното дело.¹⁷⁹ Тезите на правителствените оратори се обобщават от Фердинанд, според когото „всички усилия следва да се насочат към създаване на едно поколение, проникнато от дух на отечестволюбие“¹⁸⁰. Следователно всички ръководни държавни фактори недвусмислено отричат либералния дух на провежданата до този момент просветна политика и чертаят перспективата за едно отстъпление от демократичните традиции и свободи, доколкото те са съществували.

Новата училищна политика се проектира в засилване на националистическото възпитание като противодействие на социалистическите идеи. Възприемайки средствата на насилието за постигане на тази цел, правителството се насочва към един реакционен курс в своята училищна политика.

Затварянето на университета се посреща с протестни акции на интелегенцията в цялата страна. Силно въздействие върху общественото мнение оказва обнародваното в печата писмо на К. Иречек до Л. Милетич, в което видният учен осъжда действията на българското правител-

¹⁷⁴ Ден, бр. 1082, 10 ян. 1907.

¹⁷⁵ Нов век, бр. 1118, 10 ян. 1907; бр. 1120, 15 ян. 1907; бр. 1121, 17 ян. 1907.

¹⁷⁶ Пак там, с. 1461 и сл.

¹⁷⁸ Пак там, с. 1491 и сл.

¹⁷⁹ Пак там, с. 1433 и сл.

¹⁸⁰ Ден, бр. 1087, 16 ян. 1907.

ство по най-категоричен начин.¹⁸¹ Виенският вестник Allgemeine Zeitung“ отпечатва статия на Иречек, в която се сочат неблагоприятните последици от политическата бруталност на българските управници за българската кауза в Европа.¹⁸² Печатът широко коментира мислите на големия българофил.

Отзивите от славянския свят имат подчертана антиправителствена насоченост. Професорите и студентите от Белградския, Загребския, Киевския университет осъждат правителството и одобряват позицията на професорите.¹⁸³ В либералния руски печат се появяват статии, които критикуват политиката на българското правителство. В „Телеграф“ проф. Ковалевски характеризира затварянето на университета като „не само неконституционна мярка, но още деспотически некултурна мярка“¹⁸⁴.

В обстановката на всеобщо недоволство на 12 януари Л. Паяков внася законопроект за изменение на някои членове на закона за университета, мотивиран с „отклонението на университетската младеж от науката в чисто политически и партизански въпроси“¹⁸⁵. Премахва се автономията на заведението, ограничава се приемът на студенти чрез високи такси, допуска се пряка намеса на министър в наказанията на студентите, назначаването на професорите, изключват се жените от университета. На новите критици на опозицията срещу правителството за търпимостта му към Шишмановата политика Д. Петков отговаря твърде откровено.¹⁸⁶ Той споделя надеждата на стамболовистите, че „с това по-либерално направление на просветата . . . всички интелигентни хора ще вземат едно по-правилно, по-патриотично направление“. Давайки израз на недоволството си от м-р Шишманов, министър-председателят изказва съжаление, че правителството е станало причина „да продължи това разлагающе се положение на училищата“.

При официалните признания за нецелесъобразността на провежданата до 3 януари училищна политика от гледище на управляващата партия Т. Влайков разглежда законопроекта като „първа реформа по народната просвета, в която властващата партия се представя със своя собствена политика“¹⁸⁷. Под натиска на мнозинството законът е приет.

По същото време се предлагат изменения в Закона за народното посвещение. В тях се конкретизират постановленията на приетия в същата сесия закон за сдруженията на чиновниците и държавните служители, като се ограничава политическата дейност на учителите. Целта на промените е да се разтури БУС. На протеста на радикал-демократите управляващият МНП отговаря, че дейността на учителите трябва да се съсредоточи в развитието у подрастващите на националните идеали, които в момента са „главните политически идеали на българския народ“¹⁸⁸. При видимата благосклонност на буржоазната опозиция измененията приемат законодателен вид.

¹⁸¹ Ден, бр. 1081, 10 ян. 1907.

¹⁸² Превод вж. у: Мир, бр. 1060, 8 февр. 1907.

¹⁸³ Ден, бр. 1086, 15 ян. 1907; бр. 1089, 18 ян. 1907; бр. 1107, 6 февр. 1907; бр. 1111, 10 февр. 1907.

¹⁸⁴ Превод вж. Мир, бр. 2056, 2 февр. 1907; бр. 2063, 11 февр. 1907.

¹⁸⁵ СД на XIII ОНС, IV РС, с. 1712.

¹⁸⁶ Пак там, с. 1761 и сл.

¹⁸⁷ Пак там, с. 1720 и сл.

¹⁸⁸ Пак там, с. 1842 и сл.

Новите закони по просветата, засягащи висшето и основното образование, изразяват съкровенните политически замисли на цялата буржоазна класа по отношение на учебното дело.¹⁸⁹ Буржоазната опозиция се възползва от тяхната непопулярност сред интелигенцията и широките демократични среди, за да активизира борбата си за сваляне на правителството. На тази основа се закрепва формираният се опозиционен блок на демократи, прогресивни либерали, народняци, радикал-демократи и широки социалисти.

През пролетта на 1907 г. университетската криза се задълбочава. След приемането на реакционните постановления за университета, професорите излизат с ново изложение „Към българското общество“.¹⁹⁰ В него те отстояват решението си да се борят за пълното възстановяване на университета. Около професорската колегия се групират всички политически и интелектуални сили, които подкрепят тази кауза.¹⁹¹

В началото на февруари се провежда извънреден конгрес на БУС, който декларира, че съюзът няма да се подчини на закона за сдруженията и ще води енергична борба против измененията в ЗНП.¹⁹² Така борбата на професионалното учителско движение се слива с борбата за възстановяване на университета. Училищната политика на правителството задълбочава неговата обща криза. Органът на демократическата партия пряко поставя въпроса. „Поради своята училищна политика може ли кабинетът на г. Петков да остане повече на власт?“¹⁹³

Просветната политика се налага като основен и доминиращ мотив в критиките срещу правителството. На 18 март 1907 г. опозиционният блок свиква митинг, на който говорят шефовете на партиите. В приетата резолюция се осъжда училищната политика, като и цялата политика на правителството.¹⁹⁴

След убийството на Д. Петков положението на правителството още повече се усложнява. Новият министър на просветата Н. Апостолов е принуден да започне преговори с професорите за разрешаване на университетската криза. Но професорската колегия се противопоставя на опита на министъра да отвори университета без някои от професорите. Министърът заявява, че учебното заведение ще се отвори с „нови професори“.¹⁹⁵ Кризата се задълбочава, а оттам и антиправителствените настроения. „Новите професори“, набрани от средите на гимназиалните учители, се посрещат с всеобщ упрек. Една част от тях отказват да заемат предложените им катедри. Правителството подновява преговорите, но поредният опит да бъдат изтръгнати нови оскърбителни за професорите отстъпки довежда до окончателно прекратяване на контактите с МНП.¹⁹⁶ В началото на юли министърът назначава нова група професори, между които и някои чужденци.¹⁹⁷ Това окончателно дискреди-

¹⁸⁹ Учит. искра, бр. 16, 10 февр. 1907; бр. 18, 1 март 1907.

¹⁹⁰ Ден, бр. 1103, 2 февр. 1907; И в. Г е о р г о в. Цит. съч., с. 78 — 82.

¹⁹¹ М. А р н а у д о в. История на софийския университет . . . , с. 274.

¹⁹² Съзнание, бр. 26, 9 февр. 1907.

¹⁹³ Пряпорец, бр. 16, 10 февр. 1907.

¹⁹⁴ Ден, бр. 1120, 19 февр. 1907.

¹⁹⁵ Съобщение по университетския въпрос. — Ден, бр. 1246, 1 юли 1907; И в. Г е о р г о в. Цит. съч., с. 85 — 89.

¹⁹⁶ Пак там.

¹⁹⁷ ДВ, бр. 147, 11 юли 1907.

тира просветната политика и цялото управление на стамболовистката партия.

XIII редовен конгрес на БУС приема резолюция, в която се осъжда училищната политика.¹⁹⁸ Неговите решения, както и тези на извънредния конгрес предизвикват вълна от уволнения и премествания, обобщени в печата като „хайка против учителството“. УК на БУС отправя протест против „отмъстителната политика на МНП и апелира към професионалните организации и гражданството да подкрепят неговата борба. Реален израз на обществената подкрепа е свиканият на 6. VIII. 1907 г. протестен митинг в столицата, в който участвуват представители на всички опозиционни партии. На 15 юли най-видните представители на интелигенцията, обществеността – между тях писатели и общественици — К. Величков, Иван Вазов, М. Балабанов, Г. Начович, Д. Мишев организират митинг на софийските граждани. В речите на Д. Мишев, М. Балабанов и К. Величков се осъжда правителствената политика по университетския въпрос.¹⁹⁹

Правителството е безсилно да представи приемливи аргументи на своята училищна политика. На 10 октомври университетът е отворен с нови професори и незначителен брой студенти. На 14 октомври в столицата се провежда нов митинг на гражданството в защита на автономията под председателството на Д. Мишев и с участието на политическите партии.²⁰⁰ „Пряпорец“ помества интервю с бившия министър Ив. Шишманов, който осъжда професорската импровизация и подкрепя старата университетска колегия.²⁰¹

В V РС на XIII ОНС правителствените оратори отново размахват социалистическата заплаха. „Ние минаваме един кризис, заявява Н. Генадиев, в който социализмът поиска да завладее улицата“.²⁰² П. Гудев добавя, че „във Висшето училище се е култивирал дух на повторение на 9 август“.²⁰³ С изключителността на вътрешните условия се мотивира новият закон за народната просвета.²⁰⁴ Той предвижда силна централизация в изработване на учебниците, поставя нравствено-религиозна цел на първоначалното училище, усилва намесата на МНП при назначаването на учителите, включва свещениците в състава на училищните настоятелства. Достъпът в гимназиите се ограничава, а относно политическата дейност на учителите се утвърждават реакционните положения, приети в IV редовна сесия. Според закона училищата са три типа — първоначални, главни и средни. Единствената критика срещу закона на м-р Апостолов излиза от партията на радикал — демократите.

Най-силна е критиката на социалистическия печат. „Работнически вестник“ разглежда закона като реализация „на всички реакционни възгледи по просветата, проповядвани от правителството след 3 януари, и всичко онова, което в разни времена са искали, мечтали или агитирали почти всички буржоазни партии“.²⁰⁵ В статията на Д. Благоев „Училищ-

¹⁹⁸ Съзнание, бр. 57, 22 юли 1907.

¹⁹⁹ Ден, бр. 1261, 16 февр. 1907; Мир, бр. 2185, 17 февр. 1907.

²⁰⁰ Пак там, бр. 1352, 15 окт. 1907; Пряпорец, бр. 120 15 окт. 1907.

²⁰¹ Пряпорец, бр. 120, 15 окт. 1907.

²⁰² СД на XIII ОНС, V РС, с. 255 и сл.

²⁰³ Пак там, с. 216 и сл.

²⁰⁴ Пак там, с. 526 и сл.

²⁰⁵ Работнически вестник, бр. 36, 11 дек. 1907.

ната политика днес“ се доказва буржоазно-класовия характер на правителствената политика и през двата етапа.²⁰⁶ Д. Благоев вижда идеологическата цел на правителствената училищна политика в превръщане на училището във всичките му степени в оръдие за борба против социализма и насаждане морала и идеалите на буржоазията.

В същата сесия са приети още два закона по учебното дело — за освобождаване от такса на студентите, записали се в „новия“ университет, и за откриване на технически отдел в него. Тези закони остават неприложени. На 8 ян. 1908 г. при невъзможността да остане повече на власт правителството на Народно-либералната партия подава оставка. Една от първите грижи на правителството на Демократическата партия е да отмени реакционните постановления в просветната област.²⁰⁷

* * *

Идеологическото значение на проблемите на образованието и просветата в края на XIX и началото на XX в. обуславят мястото на просветната политика в общата политика на Народно-либералната партия. Концепциите на стамболовистите по отношение на училището отразяват една класова буржоазна програма с определени идейно-политически и икономически цели. Но управляващата партия не успява да излъчи от своите среди теоретик и специалист за провеждане на нейните просветни принципи. Привлеченият в правителството проф. Иван Д. Шишманов заема поста министър на народната просвета със собствен план за развитие на културно-образователното дело. Неговите възгледи за развитие на учебното дело и културните институти имат буржоазнодемократичен характер. Между програмните възгледи на министъра и управляващата партия съществува принципна близост, но те се различават в разбирането на средствата за провеждане на една модерна буржоазна политика. Либералната насока на училищната политика, провеждана от м-р Шишманов, е в съответствие с неговите реформистки политически възгледи. На тази основа се проявява видимият контраст между действията и наредбите на МНП и общия тон на вътрешната политика на кабинета. С редица свои ходове, явно или скрито, министърът изказва несъгласие с вътрешнополитическия курс на правителството, утвърждавайки в ръководеното от него ведомство атмосфера на зачитане на буржоазнодемократичните свободи.

Въпреки вътрешните различия правителството подкрепя неизменно просветния министър в печата и в Народното събрание. Като признават инициативата на Ив. Шишманов във всички прояви на учебната политика, стамболовистите очакват от нея успокоение на интелигенцията и спечелването ѝ в подкрепа на правителството. Провежданата от МНП линия на търсеното сътрудничество между просветното ведомство и учителските професионални организации не допада на правителството. С това се увеличават потенциалните възможности за вътрешен конфликт в кабинета. С течение на времето учителският въпрос се оказва оня пункт, в който възгледите и дейността на м-р Шишманов се сблъс-

²⁰⁶ Д. Благоев: Училищната политика днес. — Ново време, кн. X, с. 561 — 568.

²⁰⁷ Р. М а н а ф о в а. Културната политика на Демократическата партия 1908 — 1911 (дис.). С., 1976.

кват с политиката на стамболовисткия кабинет. Едновременно с това либерализмът на просветния министър се възприема от опозиционните буржоазни политически партии като стимулатор на социалистическото движение сред учителството и учащата се младеж. От това разбиране изхождат критиките и спекулациите в опозиционния печат.

През първия етап на училищната политика на правителството на Народно-либералната партия се реализират важни придобивки в националното образователно дело. Просветаната политика от това време е целенасочен и планомерен опит за прокарване на една цялостна културна програма, която да приведе културно-просветното дело в съответствие с ускореното капиталистическо развитие на страната. Голяма част от изказаните или реализирани през този период идеи се усвояват в културната политика на следващите правителства.

Просветната политика през втория етап на стамболовисткото управление има реакционен характер. Тя е отстъпление от буржоазнодемократичните придобивки на българското културно-просветно дело. Изключителните закони в тази област са проява на полицейсконасилствения характер на вътрешната политика на стамболовисткия кабинет. По тези причини борбата против просветната политика се оказва решаващ фактор за отстраняване на стамболовистите от държавното управление.

ИЗПОЛУВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

БУС	— Български учителски съюз
ЗНП	— Закон за народното просвещение
ИПр.	— Исторически преглед
КУС	— Класен учителски съюз
МНП	— Министерство на народното просвещение
НАБАН	— Научен архив на БАН
СД на НС	— Стенографски дневници на Народното събрание
УК	— Управителен комитет
УПр.	— Училищен преглед
УС	— Управителен съвет
ЦДИА	— Централен държавен исторически архив

LA POLITIQUE D'INSTRUCTION DU GOUVERNEMENT DU PARTI POPULAIRE — LIBERALE (1903—1908)

M a r i a R a d e v a

(R é s u m é)

L'importance culturelle, politique et idéologique de la politique d'instruction pour le développement social de la Bulgarie après la Libération détermine l'intérêt d'historiographie concernant ce problème.

La politique d'instruction vers la fin du 19ème et le début du 20ème siècle concerne deux questions principaux: la structure du système d'instruction et les relations mutuelles entre les enseignants et l'Etat. La méthode politique et la plate-forme idéologique du gouvernement du parti populaire-libérale ainsi que des Ministres de l'Education pendant la période du 1903 au 1908 occupent une place particulière dans l'évolution des conceptions bourgeoises pour résoudre ce problème, lors des premières décennies après la Libération. La formation du deuxième cabinet ministériel des stambolovistes coïncide avec une période critique dans le domaine scolaire. La nomination de M. le professeur Ivan Chichmanov — éminent savant et connaisseur des problèmes de l'Education — au poste du Ministre est respectée par les milieux scolaires et politiques. Il devient Ministre, ayant préparé un programme concernant les tendances de l'évolution culturelle et d'éducation bulgare. Officiellement approuvé, ce programme est accepté avec compréhension par les intellectuels démocratiques.

Les premières dispositions du Ministre Iv. Chichmanov doivent surmonter les difficultés causées par la confrontation existante entre l'Etat et le corps enseignant. Elles prennent en considération les exigences des syndicats.

Les lois acceptées par la Ière session ordinaire de la XIIIème Assemblée Nationale Ordinaire concernant l'instruction règlent certains problèmes particuliers de la politique scolaire: les taxes, l'éducation des filles, la direction de l'enseignement secondaire.

La loi concernant les propriétés scolaires vise un effet économique. En réponse d'une certaine libération de la direction des lycées la presse de l'opposition commence une campagne contre le Ministre de l'Education. Sur ce plan on distingue les différences politiques et tactiques entre le Ministre Chichmanov et le gouvernement. A la fin de 1904 l'Assemblée Nationale accepte des lois d'une importance fondamentale pour le domaine scolaire: le paiement des salaires des enseignants par l'Etat et la construction des bâtiments scolaires à l'aide des prêts municipaux. On fait des démarches concrètes pour réaliser un programme bien préparé concernant l'enseignement professionnel.

L'activité législative du Ministère de l'Éducation Nationale est accompagnée par des attaques mordantes concernant la tactique réformatrice du Ministre de la part de l'opposition ainsi que de la part du mouvement professionnel. Les amendements à la loi de l'instruction acceptée à la IIIème session ordinaire de l'Assemblée Nationale ont les mêmes tendances d'enseignement général primaire et secondaire. On fait des essais de compromis avec la tendance professionnelle dans le domaine de l'enseignement. Bien qu'incomplètes, ces positions sont la base d'une réforme future rationnelle du système d'enseignement. Aux conditions d'un essor général du mouvement ouvrier et professionnel, la lutte des enseignants pour l'augmentation des salaires devient plus forte. L'activité politique des professeurs et des étudiants de l'Université devient plus grande. Sur cette base les contradictions entre le Ministre et le cabinet ministériel s'accroissent. Le désaccord du Ministre Chichmanov concernant les actions du gouvernement après le 3. I. 1907 est la cause de sa destitution.

Le caractère de ce cours nouveau dans le domaine de la politique scolaire est réactionnaire. Ce fait est le plus fort argument de l'opposition pour lutter contre le gouvernement.

La désapprobation internationale des stambolovistes par les savants du monde entier approfondit la crise politique. La loi acceptée vers la fin de 1907 concernant l'éducation nationale comprend les conceptions les plus réactionnaires de l'instruction exprimées par les gouvernements et les militants dans le domaine de l'enseignement vers la fin du 19ème et le début du 20ème siècle. Dans le domaine de la politique culturelle de certains gouvernements pendant les décennies suivantes on accepte beaucoup d'idées exprimées ou réalisées lors de la première période de la politique scolaire par le Ministre Iv. Chichmanov.